

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**Кафедра української мови**

«Допущено до захисту»

В. о. завкафедри

\_\_\_\_\_ Колоїз Ж. В.

Протокол № \_\_\_\_\_

«\_\_\_» \_\_\_\_\_ 2019 р.

Реєстраційний № \_\_\_\_\_

«\_\_\_» \_\_\_\_\_ 2019 р.

**КОНЦЕПТОСФЕРА «БУТТЯ»  
В СУЧАСНОМУ АФОРИСТИЧНОМУ КОРПУСІ**

Кваліфікаційна робота студентки  
факультету української філології групи  
УАФм-18 другого(магістерського) рівня  
спеціальності 014.01 Середня освіта  
(українська мова та література), додаткової  
спеціальності – англійська мова  
**Барбухи Владислави Віталіївни**

Керівник: доктор філологічних наук,  
професор **Колоїз Ж. В.**

Оцінка:

Національна шкала \_\_\_\_\_

Шкала ECTS \_\_\_\_\_ Кількість балів \_\_\_\_\_

Члени комісії _____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

## АНОТАЦІЯ

Барбуха В. В. Концептосфера «буття» в сучасному афористичному корпусі : рукопис. Кривий Ріг, 2019. 81 с.

У науковій праці досліджено концептосферу *буття*, репрезентовану передовсім вузловими концептами *життя* та *час*, їх основні семантичні актуалізатори в ядерній та периферійній зонах, зокрема з'ясовано сутність вузлових понять, як-от: «концептуальна картина світу», «концепт», виявлено їхні диференційні ознаки; репрезентовано підходи до розгляду концепту як структурного елемента концептуальної картини світу; розглянуто концептуальний аспект дослідження афоризмів; окреслено концептуальний простір сучасної афористики; осмислено буття як філософську й лінгвістичну категорію; встановлено специфіку «інформаційного» наповнення ядерної й периферійної зон концепту *життя* в афоризмах; простежено особливості вербалізації ядерної та периферійної зон концепту *час* в афористичних висловленнях.

*Ключові слова:* концептуальна картина світу, концепт, категорія, буття, афоризм, логічна репрезентація, образна вербалізація, ядерна зона, периферійна зона.

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП</b> .....	4
<b>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БУТТЄВИХ ФРАГМЕНТІВ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ</b> .....	9
1.1. Наукова інтерпретація концептуальної картини світу.....	9
1.2. Концептуальний аспект дослідження афоризмів.....	14
1.3. Концептуальний простір сучасної афористики.....	21
1.4. Концепт <i>буття</i> як філософська та лінгвістична категорії.....	24
Висновки до першого розділу.....	27
<b>РОЗДІЛ 2. ЛІНГВОМЕНТАЛЬНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОНЦЕПТУ ЖИТТЯ В АФОРИСТИЧНОМУ КОРПУСІ</b> .....	29
2.1. Сміслове наповнення ядерної зони концепту <i>життя</i> .....	33
2.2. Сміслове наповнення периферійної зони концепту <i>життя</i> .....	42
Висновки до другого розділу.....	49
<b>РОЗДІЛ 3. ЛІНГВОМЕНТАЛЬНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ЧАС В АФОРИСТИЧНОМУ КОРПУСІ</b> .....	51
3.1. Сміслове наповнення ядерної зони концепту <i>час</i> .....	53
3.2. Сміслове наповнення периферійної зони концепту <i>час</i> .....	65
Висновки до третього розділу.....	68
<b>ВИСНОВКИ</b> .....	70
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ</b> .....	73

## ВСТУП

Питання трактування та вираження буття не перестає цікавити дослідників із огляду на той особливий зміст, який прихований у самому феномені. Буття є філософською категорією, яка позначає реальність, що існує об'єктивно, незалежно від свідомості людини [42]. Однак попри філософський зміст у науці неодноразово робилися спроби описати відповідну категорію крізь призми інших наукових царин, зокрема й із позиції лінгвістики. Проблема дослідження буття не є остаточно розв'язаною, а теорія викінченою, а тому продовжує привертати увагу лінгвістів, оскільки досить важливою є актуалізація значення буттєвості та вираження її специфічних репрезентацій у розмаїтому мовознавчому дискурсі. Потрактування *буття* та його семантичних актуалізаторів, окреслення їхнього співвідношення зі свідомістю і т. ін. знаходяться у центрі як філософського, так і лінгвістичного світоглядів. Водночас *буття* є джерелом і умовою всіх форм життєдіяльності людини. Воно представляє не тільки рамки, межі діяльності, але й об'єкт творчості людини, що постійно змінює буття, сферу можливостей, перетворюваних у дійсність [42].

При потрактуванні *буття*, як зауважують науковці (наприклад, Л. Дротянко, І. Ковтун, М. Хайдеггер та ін.), варто брати до уваги всю складність і різноплановість людського досвіду, який спричинив появу у свідомості цього поняття, а також дисциплінарні розрізнення тлумачення *буття*.

Концепт *буття* належить до провідних серед загальнолюдських абстрактних онтологічних понять. Він виступає як етнокультурно маркована одиниця розумової діяльності людей, яка пов'язана з колективними знаннями та досвідом, що підтверджено лексичними й синтаксичними мовними засобами, репрезентованими в емоційному й інтелектуальному світі мовців. Розмаїта вербалізація концепту *буття* та його семантичних актуалізаторів

допомагає передавати інформацію про їхній зміст іншим носіям мови й осмислювати явища дійсності, позначені ними [29].

Мовознавство звертається до проблем національного світобачення, співвідношення мови й культури народу, шукає нові підходи до вивчення національно зумовлених одиниць мови (Н. Гришкова, В. Калашник, Ж. Колоїз, Л. Лисиченко, Л. Панів, Н. Шарманова та ін.). Національний спосіб світосприйняття досить яскраво представлено в афористичному корпусі, одиниці якого впливають на соціальну психологію етносу, формують національний характер, визначають спрямованість практичної діяльності.

У другій половині минулого століття дослідження афоризмів мали значні наукові здобутки, збільшилася кількість теоретичних робіт, була розроблена загальна теорія, спираючись на яку, учені змогли більш детально вивчати афористичний масив [7; 24; 38; 44; 77]. Щоправда, концепт *буття*, актуалізований у межах сучасного афористичного корпусу, донині так і не став об'єктом спеціального наукового зацікавлення.

**Актуальність нашої роботи** зумовлена недостатністю та необхідністю вивчення різноманітної репрезентації концепту *буття* та його семантичних актуалізаторів на ядерному та периферійному рівнях у сучасних афористичних висловленнях, оскільки на сьогодні питання ядерної та периферійної, логічної й образної вербалізації концепту *буття* в афористичній системі є недостатньо дослідженим. Окрім того, дослідження відповідних одиниць сприяє виявленню специфічних рис тієї чи тієї нації, пов'язаних з особливостями світосприйняття, системою моральних вимог, норм, цінностей [3]. Такі одиниці утворюють одну з семіотичних підсистем, що забезпечують процес повноцінної комунікації носіїв однієї мови [13].

**Мета наукової праці** – дослідження концептосфери *буття*, репрезентованої передовсім вузловими концептами *життя* та *час*, їх основних семантичних актуалізаторів у ядерній та периферійній зонах.

Для досягнення окресленої мети розв'язували такі **завдання**:

- 1) з'ясувати сутність вузлових понять, як-от: «концептуальна картина світу», «концепт», виявити їхні диференційні ознаки;
- 2) репрезентувати підходи до розгляду концепту як структурного елемента концептуальної картини світу;
- 3) розглянути концептуальний аспект дослідження афоризмів;
- 4) окреслити концептуальний простір сучасної афористики;
- 5) осмислити буття як філософську і лінгвістичну категорію;
- 6) установити специфіку «інформаційного» наповнення ядерної й периферійної зон концепту *життя* в афоризмах;
- 7) простежити особливості вербалізації ядерної та периферійної зон концепту *час* в афористичних висловленнях.

**Об'єктом** дослідження стали сучасні афористичні висловлення.

**Предметом наукової праці** є основні семантичні актуалізатори концептосфери *буття*, зокрема ключові концепти *життя* та *час* із їх «інформаційним» наповненням у ядерній та периферійній зонах.

**Джерельною базою** слугували афоризми Ю. Андруховича, В. Голобородька, О. Домницького, Р. Доценка, І. Драча, Є. Дударя, О. Забужко, П. Загребельного, Р. Ковалю, В. Коняхіна, Л. Костенко, Л. Куліша-Зінькова, М. Матіос, В. Момотюка, О. Новаченка, О. Перлюка, Ю. Рибникова, Л. Сухорукова, Є. Яценка та ін., узяті з Інтернет-ресурсу, а саме: Афоризми. URL : <http://aphorism.org.ua/search.php>.

Картотека, укладена на основі досліджуваних афоризмів, нараховує близько 400 лінгвоодиниць.

#### **Основні методи дослідження:**

- 1) метод компонентного аналізу (вивчення семантичної специфіки буттєвих лексем);
- 2) лінгвостилістичний метод (з'ясування стилістичних особливостей вираження буттєвих лексем);
- 3) дефініційний метод (з'ясування сутності ключових наукових понять, аналіз і синтез наукової інтерпретації теоретичних положень);

4) описовий метод (опис особливостей репрезентації ядерної та периферійної зон семантичних актуалізаторів концепту «буття» в афоризмах);

5) метод кількісних характеристик (виявлення продуктивності / непродуктивності тих чи тих різновидів афористичних висловлень із відповідною актуалізацією семантичних актуалізаторів концепту *буття*).

**Наукова новизна** дослідження полягає у проведенні самостійного комплексного аналізу афористичних висловлень із вираженням семантичних актуалізаторів концепту *буття*, виокремлення їх ядерної та периферійної зон. Здійснено структурно-семантичний аналіз актуалізаторів буттєвої лексики в афоризмах. У магістерській роботі системно представлено особливості лінгвоментальної вербалізації ядерної та периферійної зон семантичних актуалізаторів концептосфери *буття*.

**Теоретичне значення** магістерського дослідження полягає в тому, що його результати сприятимуть подальшій розробці окреслених проблем, можуть прислужитися вчителям для підготовки до уроків української мови, студентам філологічних факультетів під час вивчення лексичних засобів стилістики, у плануванні спецкурсів і семінарів зі стилістики, у науково-дослідницькій роботі студентів.

Результати проведеного дослідження було **апробовано** у вигляді доповіді («Вербалізація концепту «час» у сучасному афористичному корпусі») на студентських наукових читаннях у рамках V Міжнародної наукової конференції «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри», що відбувалася у Криворізькому державному педагогічному університеті листопада 09–10 листопада 2017 року; доповіді «Концептуальне дослідження категорії «буття» в афористиці» на X Всеукраїнській студентській науковій інтернет-конференції «Східнослов'янська філологія : здобути та перспективи», яка відбулася 24–25 квітня 2019 року у Криворізькому державному педагогічному університеті, наукових читаннях кафедри української мови.

За темою виступу опубліковано статті:

1. Барбуха В. В. Вербалізація концепту «час» у сучасному афористичному корпусі. *Матеріали студентських наукових читань* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2018. Вип. 3. С. 9–20.

2. Барбуха В. В. Концептуальне дослідження категорії «буття» в афористиці. *Східнослов'янська філологія: здобутки та перспективи* : зб. матеріалів X Всеукраїнської студент. наук. інтернет-конференції. Кривий Ріг, 2019. Вип. 10. С. 7–13.

**Структура роботи.** Магістерська праця складається зі вступу, трьох розділів, супроводжуваних висновками, загальних висновків, списку використаної літератури, який нараховує 87 позицій. Повний обсяг наукової роботи – 81 сторінка, з яких 70 сторінок основного тексту.



# РОЗДІЛ 1

## ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

### БУТТЄВИХ ФРАГМЕНТІВ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

#### 1.1. Наукова інтерпретація концептуальної картини світу

Поняття картини світу вперше почали використовувати в літературознавчих і філософських працях. Воно є фундаментальним, відображає взаємини людини й довкілля, а відтак досить важливим для сучасної науки. Серед науковців немає одностайної думки стосовно тлумачення відповідного явища. Загальнотеоретичні підходи до його потрактування спостерігаємо в низці наукових доробків, зокрема й у працях В. Гумбольдта, О. Потебні, К. Ясперса та ін.

Термін «картина світу» має чимало лінгвістичних дефініцій. Г. Колшанський розуміє *картину світу* як суб'єктивний образ об'єктивної реальності, який предметнюється у знакових формах і не відбивається повністю в жодній із них [46]. На думку науковця, *картина світу* виступає вторинним функціонуванням об'єктивного світу, закріпленим і реалізованим у матеріальній формі.

О. Кубрякова, В. Постовалова, Б. Серебренніков, В. Телія та ін. у колективній науковій праці «Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира» подають ґрунтовний аналіз підходів щодо потрактувань поняття *картина світу* й репрезентують ті чи ті узагальнені витлумачення відповідного поняття. Варто зауважити, що певні потрактування демонструють ті чи ті диференційні ознаки актуалізованого поняття, наприклад:

- 1) картина світу є глобальним образом світу, який являє собою основу світогляду людства;
- 2) картина світу є універсальним посередником між різними сферами людської культури;

3) картина світу є засобом інтеграції сфер культури й життєдіяльності людства, у якій вона з'являється в актах комунікації, а також трансформується в інші картини світу і т. ін. [50, с. 18–26].

Упадає в око те, що науковці здебільшого на передній план висувують одні й ті ж чинники, позиціонують картину світу з інтеграцією, культурою та діяльністю людини.

На думку В. Маслової, *картина світу* – це реальність людської свідомості, створення якої людина робить метою свого життя. Науковець зіставляє картину світу з «глобальним образом світу, який є результатом духовної активності людини» [58]. Таке твердження багато в чому перегукується із заявленою позицією О. Кубрякової, Б. Серебреннікова та ін., де *картина світу* також виступає глобальним образом світу, однак основою світогляду, а не виміром духовності. Спостерігаємо, що дослідники по-своєму інтерпретують це поняття, беручи за основу здобутки попередників, конкретизуючи, доповнюючи, модифікуючи у їхніх працях підходи.

З. Попова та Й. Стернін пропонують під *картиною світу* розуміти впорядковану сукупність знань про дійсність, які сформувалися у громадській, груповій чи індивідуальній свідомості [66].

На думку І. Живіцької, під *картиною світу* варто розуміти результат обробки інформації про людину й навколишнє середовище [30, с. 20]. Зауважимо, що всі наведені дефініції *картини світу* тією чи тією мірою стосуються людини й суспільства, «долучають» їх до витлумачення відповідної категорії.

У мовознавстві найчастіше диференціюють *мовну* й *концептуальну картини світу*. Окрім того, ніколи й ні в кого не виникало сумнівів, що ці дві картини світу дуже тісно пов'язані між собою. Б. Серебренніков пояснює мовну картину світу як продукт свідомості, що виникає як засіб вираження думок про світ в актах комунікації під час взаємодії мислення, дійсності й

мови [50, с. 6]. До того ж науковець зауважує, що мовна картина світу слугує задля реалізації концептуальної картини.

Т. Цив'ян співвідносить *концептуальну картину світу* з моделлю світу, або картиною світу, й витлумачує її як спрощене відображення всіх уявлень у традиціях у системному й операційному об'єктах [84, с. 5]. У цьому потрактуванні *концептуальна картина світу* виступає як модель світу. Підтвердженням того, що *концептуальна картина світу* прирівнюється до картини світу загалом, є позиція, представлена в подальшому осмисленні проблеми: у картині світу «співіснує безліч різних кодів, кожен із яких має певну зону дії й передбачає ієрархічну класифікацію» [84, с. 6].

Стосовно співвідношення мовної й концептуальної картин світу нам імпонує позиція Л. Лисиченко, яка свого часу підкреслювала: *мовна картина світу* співвідноситься з *концептуальною картиною світу*, остання є підґрунтям попередньої, проте слід пам'ятати, що концептуальна картина світу є більш універсальною і спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ [52]. Думки про їх співвідношення дотримується більшість сучасних науковців, акцентуючи на тому, що мова позначає окремі елементи концептуальної картини світу, пояснює її зміст, поєднуючи слова між собою. О. Кубрякова вважає мовну картину світу лише частиною концептуального світу людини, відбитого через мову та її форми [50]. В. Маслова наголошує на тому, що концептуальна картина світу – поняття значно багатше, аніж мовна картина світу [58].

Н. Гайдук розглядає мовну картину світу як вагому складову концептуальної, вираженої особливим кодом – вербальними засобами. Науковець проводить паралель між поняттями *картина світу*, *модель світу* і *концептуальна картина світу*, вважаючи ці дефініції синонімами [17].

У своїй праці ми відштовхуватимемося від позиції, що поняття *концептуальна картина світу* і *картина світу* не варто ототожнювати, оскільки друге поняття є ширшим і передбачає, безумовно, *мовну картину світу*. Так само елементом *картини світу* є й *концептуальна картина світу*.

Іноді концептуальну картину світу репрезентують як цілісний, властивий людині процес світосприйняття, де в такий спосіб освоюються суттєві властивості світу в розумінні індивідом, які виникають у його свідомості під час контакту зі світом. Окрім того, означене поняття є віддзеркаленням пізнання людиною світу понять [46]. Концептуальна картина світу опосередкована індивідуальними смислами й уявленнями.

Інакше кажучи, лінгвісти вважають *концептуальну картину світу* складною, цілісною системою, яка є підґрунтям знань про світ, що безперервно конструюється у свідомості людини.

Деякі вчені ототожнюють *концептуальну картину світу* із іншими поняттями, наприклад, Ю. Караулов – із поняттям *концептуальної системи*, або *моделі світу*, О. Яковлева – із *концептуалізованою*, або *поняттєво-культурною*, *сферою*, С. Тер-Мінасова – із *культурною* і *поняттєвою картиною світу* як відображення реальної картини крізь призму понять, сформованих на основі уявлень людини, отриманих за допомогою органів чуттів, що пройшли через її свідомість, як колективну, так і індивідуальну. Подібним є потрактування В. Красних, яка, окрім того, наголошує, що концептуальна картина світу створюється у процесі соціалізації, а «матеріалом» для її формування слугують когнітивні структури [49, с. 53–55].

В. Маслова вважає *концептуальну картину світу* основою світогляду особистості, особливо у сфері літератури, оскільки, як зазначає дослідниця, письменники спираються на духовну пам'ять і культуру нації [58]. Водночас науковець у дослідженні пропонує кілька трактувань концептуальної картини світу, як-от:

1) *концептуальна картина світу* – це сукупність знань про навколишній світ, які набуваються за умови діяльності людини;

2) *концептуальна картина світу* – це способи та механізми інтерпретації нових знань [58].

Можемо спостерігати, що друге пояснення ґрунтоване на першому, є своєрідним доповненням, і, на нашу думку, обидва можна було б поєднати в єдине тлумачення ширшого змісту.

В. Іващенко у праці «Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу» зауважує: інколи говорять не про концептуальну картину світу, а лише про концептуальну частину як один із структурних компонентів, яка виступає нібито каркасом картини світу. Як і більшість лінгвістів, дослідниця наголошує на тому, що *концептуальна картина світу* – це глобальна емоційно-образна й символічно-поняттєва картина світу, яка виступає органічною єдністю світобачення, світосприймання, світовідчуття й світорозуміння, вербальних і невербальних знань [33, с. 112]. Відповідно до бачення мовознавця, не слід означувати поняття зводити до наукової, логічної чи поняттєвої картин світу, оскільки вона є також художньою рефлексією, яка виявляється на рівні свідомого й підсвідомого [33; 34].

З. Попова та Й. Стернін тлумачать *концептуальну картину світу* як систему інформації про об'єкти, актуально й потенційно представлені в діяльності індивіда. Одиницею інформативності такої системи є концепт, функція якого полягає у фіксації й актуалізації поняттєвого й іншого змісту об'єктів дійсності, залучених у структуру концептуальної картини світу [66, с. 37].

Н. Гайдук робить загалом успішну спробу систематизації різноманітних поглядів лінгвістів на трактування концептуальної картини світу й пояснює її як «динамічну складну систему індивідуальних, особистих уявлень, які мають загальноприйняті відображення в мові, тобто утворюють мовну картину світу, яка є статичною, має певні правила, оформлений, завершений вигляд і відбиває реальний світ у мовних знаках» [17, с. 48]. Із цього тлумачення можемо спостерігати, окрім зв'язку концептуальної й мовної картин світу, ще й те, що *мовна картина* – стала і не тяжіє до змін,

а *концептуальна*, навпаки, розвивається і змінюється в динаміці відповідно до розвитку навколишнього середовища.

Отже, у сучасній лінгвістиці немає єдиної позиції щодо визначення змістового наповнення поняття «концептуальна картина світу» та його співвіднесеності й ототожненні з деякими суміжними. Така неоднозначність поглядів свідчить про те, що питання про концептуальну картину світу знаходиться у стані активного обговорення й осмислення, адже її функцією є не лише віддзеркалення світу, а й устанавлення взаємозв'язків, особистісне взаєморозумінням явищ дійсності. Звідси, відповідно, концептуальну картину світу розглядають здебільшого крізь призму концептів.

## **1.2. Концептуальний аспект дослідження афоризмів**

На сьогодні поняття «концепт» є одним із наскрізних у сучасній парадигмі лінгвістичних знань. Досліджуване явище (як міжгалузевий термін і як одиниця загальномовного континууму) засвідчене зарубіжними та вітчизняними лексикографічними джерелами [3; 5; 11; 20; 39]. Так само, як немає серед науковців одностайної думки щодо витлумачення понять «картина світу» та «концептуальна картина світу», немає і єдиного підходу стосовно потрактування поняття «концепт», що певною мірою ускладнює, а то й унеможлиблює аналіз тих чи тих реалій об'єктивної дійсності [51].

Концепт як полісемічну одиницю вивчають різні наукові дисципліни: філософія – як зміст поняття; психологія – як одиницю ментального знання або об'єкт ідеальної природи, який утілює певну сукупність знань і уявлень носіїв мови про світ; когнітивна лінгвістика розглядає концепт як масштабну одиницю мисленневої діяльності людства або ж як ідеальний прообраз, який уособлює певні уявлення мовця про світ; логічна семантика – як смисл імені; лінгвокультурологія – як певний згусток культури, що відбито у свідомості людини [72; 73; 80].

Уперше, очевидно, відповідним терміном скористався С. Аскольдов у 1928 році у праці «Концепт і слово», де науковець витлумачує *концепт* як ментальне утворення, яке заступає в мисленні невизначену кількість предметів, дій, мисленнєвих функцій одного виду і функцію «економії» зусиль у процесі мовлення, компресії інформації [5, с. 279]. Однак це лише одне з небагатьох визначень. А їх є велика кількість.

В. Маслова відсутність загальноприйнятого визначення поняття «концепт» пояснює його складною багатовимірною структурою, зокрема наявністю соціопсихокультурного компонента, який переживається носіями мови, передбачає оцінку явищ, емоції, асоціації, національні образи та конотації [58].

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки вчені окреслюють ряд основних напрямів наукового осмислення відповідного терміна, як-от: лінгвокультурний; інтегративний; лінгвокогнітивний; культурологічний; лінгвокультурологічний; семантико-когнітивний, логіко-семіотичний і т. ін.

Представниками лінгвокультурного напрямку є А. Вежицька, С. Воркачов, В. Карасик, В. Маслова, Ю. Степанов та ін. Відповідно до означених позицій вони витлумачують концепт як «згусток культури у свідомості людини» [72, с. 29], як «концентроване вираження духовно-емоційного досвіду певного етносу» [58]. Із погляду цього аспекту, на думку В. Карасика, вираження поняття «концепт» трактується як сукупність мовних і позамовних засобів, які прямо чи опосередковано зображують, уточнюють і розвивають зміст концепту [39].

До прихильників напрямку, який поєднував лінгвокультурний та когнітивний компоненти з перевагою того чи того аспектологічного вияву, належать П. Мацьків, О. Смирнова, А. Трофимова та ін.

У лінгвокогнітивному аспекті відповідне явище розглядала передовсім О. Кубрякова. На думку дослідниці, концепт слід кваліфікувати як «термін на позначення ментальних одиниць чи психічних ресурсів нашої свідомості, а також інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини:

оперативна змістова одиниця пам'яті, ментальної лексики, концептуальної системи й мови мозку» [50, с. 230–231]. Це тлумачення є досить цікавим, оскільки, окрім залучення концепту до культури, науковець розглядає його ще з позиції функціонування психіки.

Представниками логіко-семіотичного аспекту дослідження концепту є Н. Арутюнова, В. Карасик, Ю. Степанов та ін. Н. Арутюнова означене поняття називає ключовим терміном метамови в культурі [4, с. 3]. Ю. Степанов позиціонує концепт із певним згустком культури у свідомості людини, як те, завдяки чому культура входить до складу ментального світу людини [72, с. 43]. В. Карасик дещо поглиблює тлумачення Ю. Степанова, вважаючи, що концепти – це первинні культурні утворення, які ми спостерігаємо в різних сферах буття людини [39]. Прихильники такої позиції, як бачимо, здебільшого розглядають поняття «концепт» нерозривно із культурою, ментальністю того чи того народу.

Як зазначає О. Скідан, із речення логіко-семіотичного підходу можна виокремити ономасіологічний та семасіологічний аспекти щодо моделювання концептів, де перший спрямований на виявлення особливостей вербалізації різноманітних концептів у різних картинах світу, а другий – на установлення формально-структурних відмінностей у вираженні концепту у споріднених мовах [70, с. 360–364].

Подекуди науковці робили загалом успішні спроби виокремити певні ознаки, притаманні концепту, а саме:

- 1) мінімальна одиниця людського досвіду в його ідеальному уявленні, яка вербалізується за допомогою слова;
- 2) основна одиниця когнітивних процесів (обробка, зберігання, передача знань);
- 3) основний осередок культури;
- 4) асоціативне поле концепту нерозривно пов'язане із соціальними подіями [50, с. 232; 58].



Слушною є думка В. Маслової про те, що кожен концепт містить смислове, змістове наповнення; ставлення індивіда до того чи того відображуваного об'єкта; оцінку об'єкта; загальнолюдський (універсальний) компонент; національно-культурний (спричинений життям людини в певному культурному середовищі); соціальний (визначається через належність людини до певного соціального прошарку); груповий (зумовлений належністю мовної особистості до певної вікової та статевої групи); індивідуально-особистісний компоненти [58].

В. Красних визначає концепт як максимально абстрагувальну ідею «культурного предмета», яка не має візуального протетичного образу [66, с. 22]. Тому в концепції дослідниці це поняття може бути тільки одиницею високого ступеня абстракції, має національно-культурну специфіку, яку називають словом і яка містить словесні асоціації. Критично цю думку сприйняли З. Попова та Й. Стернін, вважаючи, що асоціативні зв'язки концепту належать до сфери його вербалізації і не можуть входити до складу змістового наповнення, а лише відображають у мовній формі, дають змогу описати його зміст. Окрім того, концепт може не мати субстантивного найменування і взагалі будь-якого мовного найменування [66, с. 23].

Самі ж З. Попова та Й. Стернін витлумачують *концепт* як дискретне ментальне утворення, що є базовою одиницею розумового коду людини, являє собою результат пізнавальної (когнітивної) діяльності особистості й суспільства, «глобальну одиницю мисленнєвої діяльності» [66, с. 24].

Близьким до розуміння концепту З. Поповою і Й. Стерніним є витлумачення М. Піменової: «Концепт – це певне уявлення про фрагмент світу або частини такого фрагмента, що має складну структуру, виражену різними групами ознак, які реалізуються різноманітними мовними способами і засобами» [цит. за: 66, с. 24]. У проаналізованих дефініціях спостерігаємо суб'єктивний характер концепту. Оцінний характер досліджуваного терміна виражається способами його вербалізації.

Як бачимо, дослідники ведуть мову про доволі строкатий набір диференційних ознак, а тому й визначають поняття «концепт» досить по-різному. У нашій науковій праці будемо дотримуватися лінгвокогнітивного (семантико-когнітивного) підходу й розглядати поняття «концепт» із позиції ментальної одиниці, яка виявляє себе в тій чи тій лінгвокультурі на рівні узусу, виступає в тісній взаємодії з іншими ментальними одиницями, зокрема асоціаціями, образами тощо.

На сучасному етапі розвитку наукових знань концепти сприймаються як елементи мововираження й мовомислення. Таку особливість яскраво ілюструють ті одиниці, які в мовознавстві зараховують до пареміологічного корпусу загалом чи то до афористичного зокрема.

Протягом досить тривалого часу афоризми є виразниками людської думки, а також відображенням культури того чи того народу. Однак, попри підвищений інтерес до цієї лінгвістичної одиниці, на сьогодні немає єдиної загально визнаної дефініції означеного поняття. Залежно від широкого чи вузького підходів, а також набору диференційних ознак, які досліджують крізь призму аспектів вивчення, можемо спостерігати й різні трактування поняття афоризму.

Серед науковців точаться дискусії про те, чи вважати афоризм фразеологічною одиницею чи предметом дослідження пареміології. Як одиницю авторської фразеології афоризм розглядає А. Григораш [18].

Думки про те, що афоризм – це одиниця пареміології дотримується М. Алефіренко. Дослідник тлумачить афоризм як стійкий книжний вираз, який у лаконічній і оригінальній формі виражає думку автора стосовно певного життєвого явища чи філософського поняття. Водночас науковець акцентує увагу на відмінних рисах між афоризмом і паремією, а саме: характер змісту, особливості композиції й ритміки, можливість застосування [1, с. 242].

Тотожної позиції щодо афоризму як об'єкта пареміології дотримується інші науковці (наприклад, Ж. Колоїз, Н. Малюга, Н. Шарманова). Дослідники

виокремлюють серед паремій власне паремії, до яких зараховують прислів'я та приказки, й афоризми, які трактують як «судження аналітичної будови, що визначається універсальною референцією і комплексом опозиційних поняттєвих категорій: раціональність – парадоксальність, за допомогою яких здійснюється інтеріоризація об'єктивної реальності» [44, с. 128]. Водночас Н. Шарманова виокремлює диференційні ознаки афоризму як одиниці пареміології: особливий ступінь відтворюваності, дидактичність, образність, оригінальність, емотивність, лаконічність, метафоричність [85, с. 131–133].

Афористичні висловлення досліджують крізь призму багатьох аспектів: семантичного, структурно-функціонального, комунікативного, когнітивного, прагматичного тощо. Основними серед них вважають семантичний та структурно-функціональний, але не тільки.

Із семантичного погляду афоризм виступає судженням із універсальною референцією, яке містить глибинне і поверхнєве значення, а також системний смисл [87]. Відповідний аспект передбачає диференціацію афористичних висловлень «за ступенем вираження смислової домінанти» (Н. Шарманова) на: а) логічні афоризми; б) образні афоризми, де до перших варто уналежнювати ті, що подають розгорнуті судження про навколишній світ або окремі його елементи й дефініції, мають семантику логічного умовиводу, побажання, оцінки тощо; ілюструють поняття, які досить логічні, чіткі й лаконічні для мовців, без надання позначеним реаліям певної експресивності, образності або емоційності [44].

Окрім того, у науковому обігові набула поширення класифікація за характером інтеріоризації буття, згідно з якою розрізняють раціональні та парадоксальні афоризми, де до перших зараховують судження пізнавального й повчального характеру, які демонструють психоментальні особливості певних об'єктивних реалій; до інших – ті, що є певним художнім утіленням неадекватності дійсності й авторського ідеалу й водночас одним з ефективних засобів подолання автоматизму думок, культурних і світоглядних стереотипів, усунення усталених умовностей.

Наразі в україністиці наявна семантична класифікація за способами вираження закономірності:

- а) афоризми-закономірності;
- б) афоризми-поради;
- в) афоризми-передбачення [85].

У межах структурно-функціонального аспекту афоризми розглядають М. Алефіренко, Л. Скрипник, Н. Шарманова та ін. На основі цього принципу афористичні висловлення поділяють на: афоризми-еквіваленти простого речення, афоризми-еквіваленти складного речення, а також еквіваленти надфразної єдності. Перші, як зазначає Н. Шарманова, виступають як судження, які в лаконічній і виразній формі позначають і розкривають явища об'єктивної дійсності. Другі – стисло подають узагальнений зміст у вигляді повчання, прохання чи настанови, а треті – висловлення зі складною структурою, які мають узагальнений характер і розкривають явища об'єктивної дійсності [87].

Комунікативний аспект афоризму має на меті поставити адресата перед фактом, «істинність або хибність якого може бути визначена лише завдяки фоновим знанням реципієнта. Афоризми мають універсальну адресацію й реалізують завдання повідомлення нових знань чи апеляції до наявних у когнітивній базі людини» [87]. Вартим уваги є те, що кожен адресат може виступати в ролі суб'єкта афоризму. Деякою мірою із цим аспектом перегукується прагматичний [64].

Із погляду когнітивного аспекту афоризми досліджують І. Іванова, М. Красавський, І. Наличникова та ін. Прихильники такого підходу вивчають афоризми в їхніх взаємозв'язках з екстралінгвальними факторами в контексті понять «культура», «картина світу», «мовна особистість», «етносвідомість» тощо [32; 60].

Як бачимо, набір дефініцій поняття «афоризм», зважаючи на різні позиції й аспекти, досить строкатий. У дослідженні ми дотримуємося такого трактування афоризму, як-от: «афоризм – це короткий влучний вислів, який

передає узагальнену закінчену думку повчального або пізнавального змісту в лаконічно увиразненій формі. Особливість афоризму полягає в тому, що це граматично стисле й водночас вичерпне визначення предмета чи ситуації, яке конденсує набутий досвід людства» [12]. Окрім того, ураховуючи різноаспектні дослідження афористичних висловів, будемо стояти на засадах концептуального аспекту.

### 1.3. Концептуальний простір сучасної афористики

На сьогодні в мовознавстві представлена досить питома кількість досліджень, присвячених певним концептам, які досліджуються на лексико-семантичному, фразеологічному, паремійному й афористичному рівня мовної системи чи відповідної підсистеми. У коло інтересів як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників увійшли такі концепти, як-от: «час», «держава», «чоловік», «жінка», «сім'я», «шлюб», «мудрість», «влада», «корупція», «освіта», «бідний», «життя», «буття» та ін.

О. Дороніна досліджує об'єктивацію концептів «простір» і «особистий простір» на російському й англійському мовному ґрунті, зіставляє функціонування цих концептів в обох мовах, шукає спільні й відмінні риси, виокремлює специфіку й робить відповідні узагальнення [26].

О. Дрячевська вивчає соціокультурну специфіку вербалізації концепту «хвороба» в національній картині світу [27].

О. Дрянніцина описує об'єктивацію концептів «дурість» і «мудрість» в англійській, німецькій і російській концептосферах, подає це на прикладах фразеологічних одиниць із зоонімами, висновковує: ряд зоонімів, які використовують для передачі того чи того концепту в одній мові, відсутній в іншій [28].

С. Гагаріна розглядає лексико-семантичні особливості вербалізації концепту «освіта» / «education» в афоризмах на матеріалі російської й

англійської мов. Зазначений концепт, на думку дослідниці, складається із мікроконцептів «знання» і «мудрість» [15].

К. Руснак досліджує концепти «гроші» та «багатство» в дискурсі преси другої половини ХХ – початку ХХІ століть [68].

О. Пономарьова розглядає функціонування концепту «бідний» / «poor» у межах афористичного корпусу й класифікує опрацьовані афористичні вислови про бідність за певними групами: бідність – свідчення позитивних якостей людини; бідність – свідчення негативних якостей людини; бідність як перешкода розвитку людини; бідність соціальна протиставляється духовній [65].

Лінгвоментальну репрезентацію концепту «влада» в українському афористичному просторі досліджує Ж. Колоїз. Науковець зазначає, що цей концепт можна представити у вигляді ядерної бінарної опозиції, що експлікує його смисл, а саме: «влада – народ». Окрім того, у статті подається актуалізація семантичного наповнення ядерних і периферійних зон: «влада – демократія», «влада – безладдя», «влада – авторитаризм», «влада – диктатура», «влада – тиранія», «влада – опозиція», «влада – боротьба», «влада – непотизм», «влада – обман», «влада – загроза», «влада – продажність», «влада – корупція», «влада – олігархія», «влада – жирування», «влада – пустослів'я» тощо [45].

Ю. Григорович вивчає репрезентацію концепту «корупція» в українському афористичному просторі, до ядерної зони якого зараховує також лексеми «корупціонер», «підкуп», «крадіжка», «хабарництво», а до периферійної – «влада», «боротьба за владу», «злочин», «корупція – кумівство», «корупція – блат», «корупція – фаворитизм», «корупція – непотизм», «корупція – лобізм», на які досить часто можна натрапити в афоризмах [19].

Концепти «чоловік» і «жінка» схарактеризовано в роботах О. Бондаренко, В. Єфремова та Т. Чехоевої. Концепт «жінка» досліджували Н. Барвіна, О. Калугіна, Н. Карпенко та ін.

Із-поміж різноманітних досліджуваних концептів нас цікавлять особливості концепту «буття» та його семантичного наповнення: «життя», «існування», «смерть», «час», зокрема в афористиці.

Концепт «життя» в українській фраземіці досліджує Ж. Краснобаєва-Чорна. Дослідниця розширює обсяг змісту описуваного поняття до п'ятнадцяти периферійних мікроконцептів: «доля», «особа», «родина», «шлюб», «суспільство», «діяльність», «засоби існування», «життєвий інтерес», «скрута», «період», «місце», «ціна», «непередбачуваність», «неминучість», «ризик» [48]. У дисертації розглянуто не тільки структуру, вектори формування й інтерпретації концепту, але й національно-культурну специфіку означеного поняття.

О. Задорожна вивчає концепт «час» в українській поетичній мові й зазначає, що ключові вербалізатори цього концепту (мить, хвилина, година, доба, ранок, день, вечір, ніч, рік, зима, весна, літо, осінь, життя, дитинство, молодість, старість, історія, тисячоліття, вічність) відображають структуру трьох вимірів часу [31].

Н. Шарманова досліджує концепт «доля» як засіб лінгвалізації буття в афоризмах, де він виступає як «комплекс смислових значень, які ґрунтуються на світоглядних позиціях, що дає змогу розбудувати наявні в пареміосистемі типи узагальнення, способи сприйняття й відтворення закодованої інформації» [86].

Концептосферу «буття» в поетичному доробку В. Калашника вивчає Ж. Колоїз, де аналізує маніфестацію «буття» в такі екзистенційні концепти, як-от: «життя», «смерть», «світ», «час». Кожен концепт формується на основі відповідного поняття, підґрунтя якого складає сукупність лексичних значень того чи того слова [43]. Цікавим є те, що концепт «життя» представлений конструкціями різного типу, наприклад: «життєпис-творчість», «книга життя», «повість-життя», «життєва путь», і в більшості ситуацій він викликає різноманітні образні асоціації: життя → море, життя → сонце, життя → годинник [43].

М. Бобро описує функціонування концепту «життя» взагалі в українській концептосфері, де подає його ціннісно-сміслове варіювання з такими українськими концептами, як-от: Батьківщина, кохання, багатство, бідність, робота, родина, здоров'я, час [9]. До того ж концепт «життя» репрезентовано за допомогою символів, соматизмів, зоонімних компонентів, колірної концептуалізації тощо [9]. Однак актуалізоване розмаїття праць лише принагідно стосується афористичних висловлень, у яких, на нашу думку, є свої специфічні особливості, що потребує проведення окремої розвідки.

Узагальнюючи сказане в цьому підрозділі, зауважимо: концепт *буття* та його актуалізатори семантичного наповнення потребують ґрунтовних досліджень на матеріалі сучасного афористичного корпусу крізь призму ядерних і периферійних зон. Розмаїття матеріалу важко описати в межах запропонованої праці, тому вважатимемо за необхідне зупинитися а аналітичних розділах на ключових актуалізаторах. Однак перед цим висловимо деякі міркування щодо концепту *буття* як категорійного поняття.

#### **1.4. Концепт «буття» як філософська та лінгвістична категорії**

Категорія буття, як відомо, є однією із фундаментальних і найбільш універсальних філософських категорій. До питання буття неодноразово зверталися філософи, логіки й лінгвісти. Водночас ця категорія є дуже проблемною, оскільки протягом тисячоліть не вщухають наукові суперечки щодо її складності, багатоаспектності, подекуди навіть принципової непізнаваності. Звертаючись до різних філософських, давніх і сучасних систем, можна отримати абсолютно різні відповіді на актуалізовані питання.

Поняття «буття» є основним для культури, логіки, філософії. Вивченням першооснови буття та основних його проблем займається наука онтологія. Філософський зміст розглядуваної категорії полягає в побудові (крізь призму означеного поняття) єдиної картини світу, яка вирізняється



єдністю людини та інших форм існування Всесвіту. Категорія «буття» є постійним у просторі та часі об'єктивним реальним світом, природою, яка об'єктивована незалежно від людської свідомості [29]. Досліджуване абстрактне філософське поняття не виражається через інші категорії, а лише порівнюється із похідними: у філософії – це суще, існування, матерія, сутність, субстанція, природа, які водночас реалізують різні його аспекти [29]. У нашому дослідженні ми будемо розглядати такі складові від «буття», як-от: життя, існування, час і смерть та ін.

Термін «буття», вочевидь, уперше було введено в обіг античним ученим Парменідом, коли він «відмовився» від розгляду «води», «повітря» та «вогню» як першооснови всього існуючого, продемонстрував єдність космосу через абстракцію буття. Останнє для нього виступало як те, що не народжуване, не знищуване й співвідноситься з поняттями повноти й наявності / присутності [29; 42]. Після Парменіда в античній філософії до категорії буття зверталися Платон та Аристотель, що стояли на різних позиціях: у Платона буття притаманне лише світу ідей, а світу речей – ні; Аристотель же вважав, що буття – це своєрідна ланка, яка з'єднує між собою сутність (вода, земля, вогонь, небесні світила) та речі чуттєвого світу [цит. за: 42].

У філософії Г. Гегеля буття ототожнювалося з мисленням. На його думку, це «чисте визначення мислення», яке перетворюється на абстракцію [цит. за: 42, с. 366]. Уважаємо, що ці поняття за своїм змістом дещо відрізняються, оскільки перше може номінувати матеріальні речі, процеси, зв'язки, певні відносини, властивості і т. ін., тобто те, що досягається розумом і не доступне відчуттєвому сприйманню. Буття є результатом абстрактного мислення, однак не дорівнює абсолютно йому.

І. Ковтун зазначає, що категорія *буття* є найбільш загальною та найдавнішою у філософії. Водночас, на думку науковця, вона не має єдиного трактування й означає:

- 1) усе те, що реально є й ми можемо це бачити;

- 2) усе те, що є у дійсності, але ми це бачимо;
- 3) усе нереальне й уявне;
- 4) загальний спосіб життя суспільства та людини зокрема;
- 5) об'єктивна реальність незалежно від свідомості людини [42].

М. Хайдеггер у праці «Буття і час» розглядає поняття *буття* лише стосовно до людини. Дослідник вважає, що означений концепт треба тлумачити через *час*, оскільки він є ядром буття людини [81]. Ми погоджуємося з цією думкою, і в нашому дослідженні концепт *час* є одним із ключових актуалізаторів семантичного наповнення концептосфери *буття*. Окрім того, філософ ототожнює деякою мірою проблеми буття та мови, він проводить своєрідну паралель між мовою й досліджуваною категорією, наголошуючи на тому, що *буття* є замкненим і може розкритися лише через мову. У той час мова набуває онтологічного характеру, перетворюється на буття, оскільки «мова вкорінена в буттєвій конституції присутності» [81, с. 162]. На думку М. Хайдеггера, мова виступає як реалізація «тут-буття», її розуміють як своєрідний дім для означеної категорії, який здійснюється буттям і просякнутий його ладом [81, с. 162–163].

В. фон Гумбольдт зауважує, що лінгвістика розглядає концепт *буття* крізь призму вивчення законів функціонування мови [23]. І саме через мову філософ-лінгвіст досліджує один із феноменів буття соціуму – *націю* [23, с. 125]. Мислитель розкриває сутність мови здебільшого з позиції її буттєвого (онтологічного) статусу. Послідовником ідеї В. фон Гумбольдта став Г. Гадамер. Він також дотримується думки про те, що людське буття визначає мова, лише в мові відкривається в людині істина буття [16].

Л. Дротянко зауважує, що буття людини – це спосіб її існування в культурі. Із цього тлумачення науковець виводить соціокультурну природу людського буття, яка виявляє сутність і функціонування мови в суспільстві. Через цей постулат можемо визначати місце поняття «буття» в лінгвістиці [29]. Науковець вважає, що категорія *буття* в лінгвістиці виражається через функціонування мови як суспільного феномена, який нерозривно пов'язаний

зі свідомістю людини [29]. До того ж Л. Дротянко акцентує увагу на тому, що поняття «буття» в мовознавстві корелюється з його витлумаченням у царині філософії [29].

Отже, плюралізм філософських і лінгвістичних експлікацій категорії «буття» визначає її як універсум, показник цілісності та зв'язку, який відбувається у світі, зберігає однозначну відповідність у різних культурах і мовах. Лінгвісти стверджують, що навіть при дослідженні проблеми буття в лінгвістичному аспекті не можна не враховувати досягнень інших наук, особливо філософії, оскільки саме її теоретичні положення лягли в основу вивчення буття як загальної, універсальної, онтологічної категорії. На сьогодні центральним є філософсько-антропологічний підхід до вивчення категорії *буття*. У лінгвістичному аспекті *буття* постає як форма вияву сутності та функціонування мови в суспільстві. Зважаючи на багатоаспектність означеного поняття й на те, що воно деякою мірою корелюється між собою в царинах філософії й мовознавстві, науковці досліджують його з різних позицій, виокремлюючи для себе той чи той основний аспект.

### Висновки до першого розділу

Потрактування поняття *концепт*, як і поняття *концептуальна картина світу*, донині не вирізняються одноставністю й загальноприйнятністю поглядів у науковців, що свідчить про стан актуального обговорення та дискусійного осмислення зазначених понять. Те чи те витлумачення великою мірою залежить від позиції науковця, мети, завдань і матеріалу його досліджень, аспектів вивчення. Не викликає принципових заперечень і те, що *концептуальна і мовна картини світу* співвідносяться як загальне і часткове.

Попри посиленій інтерес дослідників до вербалізації знань та уявлень про відповідні реалії об'єктивної дійсності, теорію концептології не варто вважати викінченою, оскільки є ще чимало проблемних питань, які

потребують комплексного й системного дослідження. До таких проблем, гадаємо, належить і питання актуалізації концепту *буття* в сучасному афористичному корпусі. Це, з одного боку, доповнить положення стосовно філософської і лінгвістичної темпоральної категорії, а з іншого, – увиразнить підходи до розгляду афористичного багатства української мови, уможливить їх аналіз крізь призму концептологічних понять.

У сучасному мовознавстві донині відсутнє одностайне потрактування поняття «афоризм», оскільки воно розглядається різними науковцями чи то в межах пареміології, чи то в межах фразеології. Для нашого дослідження наприйнятнішим є таке витлумачення: афоризм – це лаконічний вислів влучного змісту, який передає узагальнену думку з елементами повчання або пізнання. Варто звертати увагу й на те, крізь призму яких аспектів досліджуються ті чи ті афоризми, найосновнішими з яких є: семантичний, структурно-функціональний, комунікативний, когнітивний та концептуальний, де останній ми беремо за основу нашого дослідження.

На сучасному етапі більшість мовознавців демонструє зацікавлення дослідженням різних концептів на позначення живих істот, матеріальних цінностей, абстрактних понять на лексичному, фразеологічному і т. ін. рівнях, у поетичній картині світу, а також у межах афористичного корпусу.

У дослідженні обмежимося описом окремих репрезентантів концептосфери *буття*, їх «інформаційного» наповнення в межах афористичного корпусу. Гадаємо, це дуже важливо, адже, як відомо, категорія *буття* має особливе значення для людини, а через призму її мовної репрезентації можна отримати доступ до розуміння сучасного світобачення конкретного етносу.

## РОЗДІЛ 2

### ЛІНГВОМЕНТАЛЬНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ЖИТТЯ* В АФОРИСТИЧНОМУ КОРПУСІ

На сучасному етапі розвитку наукових знань концепт *життя* сприймається як елемент мововираження й мовомислення. Таку особливість яскраво ілюструють ті одиниці, які в мовознавстві зараховують до пареміологічного корпусу загалом чи то до афористичного зокрема.

Концептосфера *буття*, що передбачає сукупність різних концептів із їх ядреними й периферійними зонами (також їхнім семантичним наповненням і виникненням нових асоціативних і конотативних значень), зокрема й *життя*, по-різному осмислюється в лінгвістичній науці.

Як уже зазначалося в попередньому розділі, науковці по-різному розуміють концептосферу *буття*. Такі науковці, як І. Ковтун і Л. Дротянко, пропонують розглядати відповідне поняття з позиції кількісної та якісної характеристики, адже *буття* виражає протяжність існування всього у світі [29; 42]. Інші ж, як-от В. фон Гумбольдт, М. Хайдеггер, подають значно ширший арсенал семантичного поля концептосфери *буття*, керуючись тим, що обмеження лише окремими характеристиками для тлумачення означеного явища є недостатнім [23; 81]. Така позиція, на нашу думку, є слушною і цілком прийнятною для систематизації дібраного фактичного матеріалу, де засвідчені різні смислові репрезентації досліджуваного поняття.

Як відомо, лексема *буття* є полісемічною, репрезентує розмаїття смислів: до значення об'єктивна реальність входять матерія природи, сукупність умов матеріального життя та життя-існування, а отже, можна говорити про те, що до концептосфери *буття* уналежнюють найрізноманітніші мікроконцепти, з-поміж яких, цілком справедливо, виокремлюють *життя*, оскільки з позиції духовної системи людства, життя – це мить до смерті й безсмертя, яка характеризується просторово-часовими категоріями [43].

Поняття *життя* в сучасному потрактуванні виступає як особливий спосіб існування живих організмів, для яких притаманні обмін поживними / непоживними речовинами, а також відтворення собі подібних. Окрім того, *життя* може виступати і як одна з форм існування матерії.

Концепт *життя* являє собою структурний компонент концептосфери *буття*, а як феноменальна філософська та лінгвістична категорії є невід'ємною частиною культурної та лінгвістичної концептуальної картини в українській свідомості.

Первинного значення *життя* набуває як філософська категорія. Пор.: у словникові прочитуємо, що «життя – це те, чим світ організмів (туди зараховуємо рослини, тварин і людей) відрізняється від усієї іншої дійсності так, як люди розуміли з найдавніших часів, наочно, почуттєво, пізнаючи спосіб життя» [79].

Звідси, відповідно, розглядуване поняття реалізує такі лексичні значення, як-от:

- а) існування всього живого;
- б) період існування кого-небудь, вік;
- в) стан живого організму в стадії розвитку, зросту;
- г) спосіб існування кого-небудь;
- д) прояв фізичних і духовних сил живих істот;
- е) пожвавлення, рух, посилення діяльності живих істот;
- є) сукупність явищ, що характеризують існування, визначають розвиток чого-небудь;
- ж) те, що реально існує [12].

Принагідно варто зазначити про те, що кодифіковане словникове значення лексеми *життя* та його специфіка мововираження виступатимуть ядром концепту тоді, коли різноманітні асоціативні мікроконцепти та конотативні значення, які прямо не стосуються досліджуваного поняття, уналежнюватимемо до периферійної зони. Усі елементи, які підлягатимуть аналізу чи то на рівні ядерної зони, чи то на периферійному ступені,

репрезентуватимуть концептосферу *буття* крізь призму субстанційних і темпоральних показників, тобто через наповнення двох основних мікроконцептів – *життя* і *час*. Оскільки лексема *життя* подекуди сприймається як синонім *буття*, ми послуговуватимемося найменуванням концепту *життя*.

До того ж синонімічний словник А. Бурячка подає низку й інших синонімів до поняття *життя*. Пор.: життя – буття, існування, не смерть, проживання, заст. жилба, живоття; вік (людини); житіє (святих); сучасне життєвий шлях, життєпис, біографія тощо [71]. На нашу думку, не варто ототожнювати лексеми *буття* та *життя*, адже, попри те, що вони можуть вступати в синонімічні відношення, співвідносяться як загальне і часткове. Окрім того, помічаємо: *життя* співвідноситься з *існуванням* (ілюструє значення темпоральності), яке відбувається в часі й просторі, а отже, можемо висновкувати, що концепт *час* так само є одним із важливих мікроконцептів, що сприяє осмисленню й розумінню концептосфери *буття*.

У лінгвістичній царині наявні різні студії, де порушено проблеми концепту *життя* загалом. Так, скажімо, О. Іпанова досліджує концепт *життя* в російській мовній картині світу крізь лексикографічне та етимологічне представлення [36].

І. Іванова проводить дослідження фразеосемантичного поля *життя* – *смерть* у концептуальній картині світу, де здійснює аналіз стереотипу *життя* в межах таких концептуальних класів, як соціального, темпорального й екзистенційного [32]. А це ще раз засвідчує те, що концептосфера *буття* безпосередньо передбачає осмислення таких категорій, як *життя* (як екзистенції) та *часу* (як вербалізатора темпоральності). У зазначеній праці йдеться про ядро фразеосемантичного поля – інваріантну сему *життя*, яка номінує предмет, майно, аморфну масу тощо, представляє фразеологічні стереотипи за допомогою семіотичних опозицій, а саме: *свій* – *чужий*, *старий* – *молодий*, *народження* – *старість*, *щасливий* – *нещасливий*, *багатий* – *бідний*, *здоровий* – *хворий*, *воля* – *неволя*,

*добрий – злий, верх – низ, сильний – слабкий, форма – відсутність форми, повний – пустий, свій – інший, рослинний – тваринний, природний – неприродний* [32].

Вочевидь, через це Ж. Краснобаєва-Чорна вважає концепт *життя* макроконцептом, адже його утворює сукупність мікроконцептів, навколо яких формуються семантичні поля у фраземіці [48]. Дослідниця характеризує концептуальну лексему крізь семантичні поля «період існування», «особисте життя»; «суспільне життя», «матеріальний стан життя» і т. ін., розглядаючи в межах життя такі мікроконцепти, як-от: *вік, особа і доля, родина, шлюб, суспільство, роки* тощо [48, с. 8]; здійснює семантичний аналіз описуваного макроконцепту з виокремленням спільних і відмінних загальнокультурних компонентів усіх семантичних полів [48]. Ідеться насамперед про ядро й периферію концепту *життя*, де до першої зони входять лексеми зі значенням, кодифікованим словником, у той час, коли периферійний шар становлять близько п'ятнадцяти периферійних мікроконцептів, наприклад: *доля, шлюб, суспільство, особа* і т. ін. [48].

В. Тарасенко також проводить опозиційне дослідження лексем *життя* – *смерть* на рівні фраземіки англійської й російської мов, де, окрім порівняльного аналізу наведених понять, спостерігаємо й асоціативний експеримент мікроконцептів. Досліджувані концепти класифіковано на основі оцінки, де ядро переважно складають лексеми, що мають позитивну конотацію, у той час, коли до периферії здебільшого входять лексеми з негативним відтінком у семантиці [76].

О. Грущак аналізує концепт *life (життя)* через його метафоричне представлення в англійській афористиці, акцентує увагу на тому, що саме афористичні зразки є домінантним засобом вербалізації феномена життя в англійськомовній коцептуальній картині світу, зокрема проаналізовано антропоморфні, натуроморфні моделі концепту та модель *життя* – *матеріальний об'єкт / предмет* [21].

Зважаючи на різноманітні потрактування й підходи до опису



досліджуваного концепту і те, що обсяг роботи не дає змоги детально зупинитися на всіх структурних елементах представлення як концептосфери *буття*, так і, відповідно концепту *життя*, здійснюватимемо аналіз з опертям на смислове наповнення, передовсім продуктивні лексичні способи і засоби, через диференціацію ядерної й периферійної зон.

### 2.1. Смислове наповнення ядерної зони концепту *життя*

З огляду на дібраний фактичний матеріал спробуємо виокремити лексеми, які піддаватимемо опису крізь призму ядерної зони. Оскільки раніше частини мови науковці поділяли на центральні (іменник і дієслово) та периферійні (прикметник, числівник і прислівник), відштовхуватимемося від того, що ядерну зону концепту *життя* репрезентують лексеми з частиномовним значенням предметності й процесуальності. Семантичний критерій у трьох вимірах охоплює ці дві частини мови на основі узагальненого значення предметності (іменник) і процесуальності (дієслово). Пор.: «із семантичними ознаками центральних частин мови тісно пов'язані їхні синтаксичні функції (для іменника характерна функція підмета і додатка, для дієслова – функція присудка і співвідносного з присудком головного члена односкладних речень)» [78].

Т. Лоскутова під час розгляду опозиційної пари концептів *життя* – *смерть* на фразеологічному матеріалі російської мови виокремлює, окрім ядерної, і приядерну зону концепту *життя*. До першої уналежнює лексеми зі значенням «проміжок часу від народження до смерті, строк існування певної живої істоти», «певний спосіб існування людини, що за якимись ознаками виділяється з ряду подібних» та сама «смерть». До іншої – зараховує лексеми, у яких актуалізуються семи, що виражають значення «форми існування матерії, що відрізняється від неживого», «певний тип існування людини», «певний часовий відрізок у житті когось, чогось» [55]. Варто зазначити, що дослідниця також безпосередньо пов'язує *життя*

з простором і часовим проміжком, а отже, указує на зв'язок концептів *життя* і *час*. Спостерігаємо також, що з'являється й нове зіставлення концептів *життя* / *існування* як одного із головних репрезентантів його первинного значення.

О. Близнюк здійснила дослідження опозиційних концептів *життя* – *смерть* у паремійному корпусі української й італійської мов, де акцентувала увагу на тісній взаємозалежності наведених понять із простором і часом, вважаючи, що *життя* як процес онтогенезу відбувається в часово-просторовій перспекції [8]. Тому маємо ще одне підтвердження того, що концепт *час* пов'язаний із поняттями *життя* і входить до структури концептосфери *буття*.

М. Бобро зазначає, що глобальний концепт *життя* охоплює увесь простір буття людини, оскільки висвітлює локальні, темпоральні й оцінні параметри життя, найменування засобів існування, життєвих потреб і кінцевої фази буття [9; 10].

Зі сказаного узагальнюємо: у сучасному афористичному корпусі з-поміж актуалізаторів концепту *життя* вирізняється передовсім лексема *життя*.

В афористичних висловленнях ядрена вербалізація концепту *життя* виражається за допомогою слова *життя*, уведеного до структури стверджувальних конструкцій, як-от: ***Життя*** – *це теж тимчасова схема* (Л. Костенко); ***Життя*** – *це тире між датою народження і датою смерті* (В. Черняк); ***Життя*** – *це миттєвий зблиск із простягнутою рукою до недосяжної вічності. Тільки як виняток декому щастить її доторкнутись* (Р. Доценко); ***Життя*** – *це подорож в часі з квитком в один кінець* (В. Черняк) тощо. У наведених зразках лексема *життя* пояснюється через образи на кшталт *схема*, *тире*, *зблиск*, *подорож у часі* тощо. Проілюстровані афористичні зразки засвідчують тісне переплетення концептів *життя* і *час*, на що вказують лексеми *тимчасова*, *миттєвий*, *народження і смерть*, *час*. Останні приклади пояснюють досліджуване поняття крізь абстрактні

значення, маючи на увазі зіставлення *життя* з ними. Такі зразки дають змогу зрозуміти, що впродовж усього земного шляху ми маємо сповна користуватися життям, розвиватися й покращувати його, марно не гаяти, а створювати щось нове і корисне.

Серед аналізованих афоризмів потрапляємо на ті, у яких лексема *життя* витлумачується через семантично неподільні словосполучення, що розкривають свій певний зміст, наприклад:

а) просторово-часової картини існування живого та неживого, наприклад: *Чоловіче самолюбство не має кордонів: великі букети хвороб, коротка **тривалість життя**, і від звання сильної половини людства ніхто добровільно не відмовляється* (І. Бідюк); *Найкоротша **тривалість життя** там, де громадяни один одного їдять поїдом* (В. Голобородько);

б) бурхливі життєві перипетії людини, наприклад: *У **вирі життя** найчастіше тонуть люди з важким характером* (Р. Крикун); *Тільки **вир життя** пробуджує талант* (Ю. Рибников);

в) філософський зміст життя та досвід людства, наприклад: *Чи можна пізнати **сенс життя**, якщо не живеш, а животиєш?* (Б. Ревчун); *Коли мавпа замислилася над **змістом життя**, вона стала людиною* (Ю. Рибников);

г) насолода від існування, наприклад: *Хто увірвав ласий шматок, той не втратив **смаку до життя*** (Ю. Рибников); *Той не знає **смаку справжнього життя**, хто не знає смаку заборонених плодів* (А. Коваль).

У наведених зразках смислове наповнення *життя* актуалізується за допомогою логічних та образних словосполучень *тривалість життя*, *вир життя*, *сенс життя*, *смак життя*, зокрема ілюстрації з останнім словосполученням репрезентують фразеологізми, як-от: *(не) знати смаку (до життя)*, тобто не відчувати інтересу до кого-, чого-небудь (у наведеному афоризмі – утратити інтерес) та *втрати смак (до життя)*, що означає «переставати цікавитися чим-небудь; знеохочуватися» [12].

Доволі часто досліджуваний концепт пояснюється через дієслово *жити*, яке разом із лексемою *життя* складає ядро концепту *життя*.

Дієслівна лексема конкретизується в афористичному просторі за допомогою таких синтаксичних конструкцій, як-от:

а) жити (де?), наприклад: *Нема де **жити**, от і сидять у печінках* (В. Коняхін);

б) жити (як саме?), наприклад: ***Жив** у мирі та злагоді, поки не одружився* (В. Титечко); *Одні **живуть** за законом, інші – «по поняттям», а треті – за ситуацією. Останнім – найлегше* (С. Скоробагатько); *Гідно **жити** треба не тільки принагідно* (Р. Доценко); *Чим гірше **жити**, тим щасливіше закінчуються телесеріали* (О. Домницький); *Небезпечно **жити**: кожен крок може стати останнім* (Ю. Рибников);

в) жити (як довго?), наприклад: *Чим довше **живеш**, тим більше усвідомлюєш, яке коротке **життя*** (С. Коломієць); *Дивлячись на кількість курців у нашій країні, мимоволі приходиш висновку, що ніхто не хоче довго **жити**. Майбутнє не за кордоном* (В. Коняхін).

Ілюстрація першого зразка реалізує значення місця проживання, пояснюється через заперечну конструкцію й конкретизує значення за допомогою прислівника місця *де*; другого – способу життя, у яких значення синтаксичної конструкції уточнюється за допомогою прислівників та прийменниково-іменникових конструкцій, що виконують синтаксичну функцію обставини способу дії. Афористичні висловлення третьої групи містять опозитивне представлення прикметниково-прислівникових поширювачів *довге – коротке*, які конкретизують значення досліджуваних лексем.

Дібраний фактичний матеріал засвідчує й різні відтінки у значенні ядерної лексеми *жити*, які реалізуються через похідні семи як похідних іменників, так і дієслів, наприклад: *А **виживання** зараховується в тривалість **життя**?* (С. Коломієць); *Що наше **життя** – **виживання*** (О. Перлюк); *Від часів Леніна нічого не змінилось: мистецтво **виживати** належить народові* (В. Ігнатенко); *Гумор допомагає **вижити**, сатира – стати людиною* (В. Голобородько); ***Жити** без грошей можна. А **прожити**?*

(В. Шампа); *Той, хто вважає, ніби зможе **прожити** без інших людей, глибоко помиляється. Але той, хто вважає, що інші не зможуть **прожити** без нього, помиляється удвічі глибше* (С. Скоробагатько). Лексема *жити* в наведених афоризмах пояснюється через похідні лексеми *вижити* та *прожити*, у яких перша реалізувалася у значенні «мати змогу прожити, проіснувати де-небудь за рахунок якихось коштів, засобів» [12], а друга – «проіснувати певний відрізок часу» [12]. Як бачимо, обидва поняття пояснюються крізь значення *існування*, а отже, маємо ще одне підтвердження того, що концепти *життя* й *існування* є взаємозалежними.

Залучені до аналізу афористичні висловлення подекуди ілюструють парадигматичні особливості лексеми *жити*. Репрезентація відбувається через використання граматичної форми умовного способу дієслова (*жили б*), дієприслівникових форм (*доживши, живучи*), які, своєю чергою, входять до складу дієприслівникових зворотів, наприклад: *Жили б по закону, так поняття заважають* (Л. Забара); *Можна було **жити б** і в підворотті, аби не свіжий вітер перемін* (В. Голобородько); *Живучи з вогнедишним на сухій соломі, хіба повіриш його закликає будувати світле майбутнє* (В. Чемерис); *Живучи для сусідів, полегшуєш **життя** своїй корові* (В. Голобородько); *Доживши до пенсії, розумієш, чого варте **життя*** (С. Коломієць). Зауважимо: у такому разі ядерні лексеми супроводжуються здебільшого негативними конотаціями.

В афористичному корпусі концепт *життя* представлено як цілісну категорію, що увиразнюється за допомогою атрибутивних словосполучень зі структурою на зразок «присвійний займенник *своє*, означальний *все* + іменник *життя*», які виступають засобом індивідуалізації мовної картини світу афористів і розкривають як особистісний, так і масштабний виміри дійсності [50], наприклад: *У нас усе **життя** тільки починається* (С. Коломієць); *Іспитовий термін на порядність триває **все життя*** (Ю. Рибников); *Не хочеться говорити погане про людей, але ж не можна **все життя** мовчати* (С. Скоробагатько); *Той, кому сниться власна велич, може*

*проспати все життя* (Л. Сухоруков); *Половину свого життя* людина витрачає на сон, решту – мріє про те, аби прийти додому і відіспатися (О. Перлюк). Така комбінація в наведеному фактичному матеріалі створює образ узагальненості, тобто має стосунок до кожного з нас.

Функційно-семантична сфера *життя* охоплює афоризми, де досліджуваний концепт виражає значення «процес існування, його початок», тобто передається через модифікацію ядерного концепту *жити* дієсловом *народитися* [12] та віддієслівною частиною мови – дієприкметником *народжений*, наприклад: *Народ, який народжує «нових» українців, безсмертний* (В. Голобородько); *Народився у сорочці – не протирай штани!* (Н. Іванків); *Народжений повзати* шукає в науці лазівки (Ю. Рибников); *Народжений повзати* здатен на все (О. Перлюк); *Ті, що народжені* літати, можуть вас тільки обкаляти, зате ті, що повзають, смертельно жалять (О. Домницький) і т. ін. Варто зазначити ще й те, що лексема *народжений* (*народжений повзати* як компонент фразеологічної одиниці в межах афористичної) субстантивується, виступає в реченнях суб'єктом і виконує синтаксичну роль підмета, решту – класифікуємо як предикати.

Наведений у розділі фактичний матеріал із ядерними лексемами засвідчує їхню реалізацію у значенні «фізіологічне життя», наприклад: *Здоровий сон не тільки подовжує життя, а й скорочує робочий день* (Р. Крикун); *Куріння скорочує життя, зате як подовжує перерву!* (М. Пасько), яке актуалізується крізь контамінації онтогенезу, зокрема, афоризми ілюструють фази *народження* та *розвитку*. Однак лексичне значення «фізіологічного життя» має ще контамінацію *руху*, а оскільки *життя* – це процес, який реалізується в часі та просторі, у багатьох афористичних висловленнях спостерігаємо пояснення руху через життя і навпаки, наприклад: *Ростуть ціни? Падає рівень життя? Нічого дивного, панове! Одне вгору, друге вниз – природна рівновага* (Й. Білоскурський);

*Рух – це життя, сидіння у парламенті – це гарне життя* (О. Перлюк); *Рух – це життя, а пересування – підвищення на службі* (В. Ігнатенко).

Зважаючи на те, що досліджувані концепти мають, окрім поняттєвої сфери, ще й ціннісну, оцінну та культурну, то цілком закономірно буде зазначити про те, що досить часто в афоризмах лексеми *життя* або *жити* виступають у складі епітетних словосполучень, які виражають семантику чи то позитивної, чи то негативної вербалізації, наприклад, актуалізаторами першої семантики є такі поширювачі, як-от: прислівникові – *гідно, добре*, прикметникові – *прекрасне, чудове, цікаве, веселе, пристойне, безцінне, легке, розумне* і т. ін., наприклад: *Життя цікавіше за будь-яку фантазію* (Ю. Рибников); *Життя прекрасне! Це ми з браком розуму робимо його нестерпним* (О. Домницький); *Моє життя для мене безцінне, а для тебе, сучаснику мій?* (В. Чемерис); *Коли обіцяють побудувати пристойне життя, не завадило б поцікавитись, кому саме* (О. Домницький); *Якщо у Вас є почуття гумору, Вам забезпечене веселе життя* (Ю. Рибников) тощо. Концепт *життя* в таких афоризмах реалізовано не просто у значенні «існування» чи «спосіб існування у певний проміжок часу», а скоріше за все як «прояв фізичних і духовних сил живими істотами» повною мірою.

Зразки з негативною контамінацією супроводжуються такими поширювачами, як-от: прикметниковими – *погане, розбійницьке, складне, нікудишнє, нестерпне*; прислівниковим – *нелегко* і т. ін., наприклад: *Без вищого світу жити нелегко, навіть вищий кримінальний не рятує становище* (В. Голобородько); *Краще погане життя, ніж гарний некролог* (Ю. Рибников); *Покінчивши з тероризмом, людство повернеться до свого звичного розбійницького життя* (В. Голобородько); *Чим гірше життя, тим кращих мрійників воно виховує* (В. Чемерис); *Прикрі дрібниці нестерпного життя* (В. Голобородько). Наведені атрибутивні поширювачі разом із досліджуваним концептом у цих ілюстраціях здебільшого реалізують значення «важкого, подекуди нікчемного існування».

У деяких афористичних висловленнях атрибутивні поширювачі на кшталт *веселе, чудове, світле, прекрасне* тощо, які нібито характеризують ситуацію позитивно, актуалізують переносне значення, а самі конструкції набувають іронічного, з певною насмішкою звучання, наприклад: *І весільний марш Мендельсона не гарантує веселого життя* (Ю. Рибников); *Життя прекрасне, якщо начальство живе гірше за тебе* (В. Голобородько); *Навіть щонайкраще життя – пародія Господніх замислів* (Б. Чепурко); *Світле життя еліти починається з чорного входу* (Ю. Рибников); *Життя чудове, як цей шматочок ковбаси на смітнику* (О. Перлюк). Концепт *життя*, що виступає переважно суб'єктом дії, пояснюється як *погане, нікчемне* або як *хороше* тільки для певної верстви населення, звідси, відповідно, і порівняння його з нікому *не потрібною ковбасою на смітнику* та алюзія на наживу заможних людей на бідняках через нелегальні діяння (актуалізатор – *чорний вхід*).

Іронічне звучання атрибутивних поширювачів із нібито позитивним маркуванням репрезентовано в афористичному корпусі доволі часто, як-от: *Життя стало настільки веселе, що вже й до цирку ніхто не ходить* (О. Перлюк), де значення словосполучення *веселе життя* є завуальованим, прихованим, демонструє своєрідне глузування: настільки воно виснажило людей різними подіями, що *цирк* (який також ужитий задля створення ефекту комічного) не потрібен. Контекстуально синонімічним за значенням виокремлюємо вислів на кшталт *Колись більшість ходила у кіно. Нині така потреба відпала, бо для більшості життя – суцільне кіно* (В. Ігнатенко); *Коли прекрасні ілюзії втілюються у життя, воно стає жахливим трилером* (А. Коваль). У першому разі словосполучення *похід у кіно* вжито задля іронічного ефекту: настільки в людей вирує життя різними подіями, що схоже на кінострічку, і немає потреби відвідувати кінотеатр, у другому – *життя* також порівнюється із фільмом (трилером), проте тут уже є конкретизатор – із *жахливим*.



Подекуди серед дібраного фактичного матеріалу трапляються й ті атрибутивні поширювачі, які є похідними від лексеми *життя*, однак актуалізують зовсім інші поняття. Такими поширювачами виступають слова *життєвий* і *прожитий*, наприклад: *Чим ближче до життєвого фінішу, тим більше хочеться бути від нього подалі* (Ю. Рибников); *Життєва стабільність: на роботі не поважають, вдома – зневажають* (Ю. Рибников); *З прожитих років найкраще запам'ятовуються хвилини* (В. Момотюк); *Життєвий успіх – це коли Вам усі заздять, а нагидити не можуть* (С. Скоробагатько). У перших трьох ілюстраціях атрибутивні поширювачі актуалізують просторово-часові лексеми *фініш*, *стабільність*, *роки*, таке поєднання ще раз акцентує увагу на реалізації життя у просторі та безпосередньому зв'язку обох концептів. В останньому прикладі лексема *життєвий*, яка входить до складу семантично неподільного словосполучення, пояснюється через стверджувальну конструкцію в реченні.

Отже, концепт *життя* на ядерному рівні представлений передусім лексемами, які уналежені до центральних частинах мови – іменником *життя* та дієсловом *жити*, а також різними їхніми варіаціями через уведення до структури афористичного висловлення різних граматичних форм, а також атрибутивних поширювачів. Сучасний афористичний корпус актуалізує насамперед смислове наповнення крізь призму фізіологічного та суспільного життя, просторово-часової картини світу, філософського змісту *життя*. У будь-якому разі той чи той афоризм оцінює людське буття. І варто зауважити, що така оцінка містить не лише позитивні, але й великою мірою негативні конотації. Реалії сьогодення сприяють появі не лише раціональних, але й парадоксальних афористичних висловлень.

## 2.2. Сміслове наповнення периферійної зони концепту *життя*

У попередньому розділі вже йшлося про тісний зв'язок актуалізаторів концептосфери *буття*, як-от *життя* – *смерть* як опозиційної пари. Окрім того, нагадаємо: подекуди лексема *смерть* використовується для потрактування *життя*, тобто «не смерть» [71]. У зв'язку з цим цілком закономірно, як нам видається, розглянути ці лексему як таку, що увиразнює значення концепту *життя*, щоправда, через належність до периферійної зони (зауважимо: деякі науковці уналежнюють лексему *смерть* до ядра).

Не викликає принципових заперечень твердження про те, що ця лексема є складним багатовимірним комплексом, оскільки, як відомо, номінації сем *смерть* і *вмирати* відомі ще з індоєвропейських коренів [78, с. 73]. Віддавна науковці відштовхуються від мовного матеріалу, що належить до центральних частин мови.

Задля того, аби осмислити специфіку актуалізації значень, варто, мабуть, з'ясувати смислове наповнення аналізованого поняття, яке здебільшого виявляє такі лексичні значення, як-от:

а) припинення життєдіяльності організму і загибель його; припинення біологічного обміну речовин в організмі або його частині;

б) припинення існування людини, тварини; протилежне життя [12].

Лексема *смерть* використовується в афоризмах для осмислення людського *життя*, наділено антропоцентричними характеристиками, про що переконливо свідчить дібраний фактичний матеріал: у тих чи тих висловленнях доволі часто актуалізуються так звані дієслова-супровідники на зразок *приходить*, *доводить*, *лякає*, *дається* і т. ін., наприклад: *Смерть ми бачимо лише перед собою, а вона ж, значною частиною, – вже позаду* (Ю. Мушкетик); *Кого лякає смерть, той просто боїться життя* (О. Перлюк); *Смерть доводить, що світ може легко обійтись без тебе – ось у чому справжній жах смерті* (А. Коваль); *Не знаю, як життя, а смерть дається людині даремно!* (О. Перлюк). Наведені ілюстрації мають певний

філософський зміст і доводять те, чого боїться кожен, – стати непотрібним для інших, тим, без кого або чого можна обійтися, що можна згодом забути або замінити. Останні два афоризми вступають у синонімічні відношення. Афорист акцентує увагу на тому, що все в житті відбувається не просто так, і якщо людина помирає, отже, її місію на землі вже виконано [12]. Дібрані афористичні зразки виражають значення фізичної *смерті*, яка актуалізується за допомогою відповідного іменника. Упадає в око те, що доволі часто в межах одного афористичного висловлення наявна опозиція *життя – смерть*.

В афористичних висловленнях простежуємо тенденцію до опредметнення абстрактної буттєвої семантики, надання їй художніх параметрів сприйнятності й відчутності. Тому значення лексеми *смерть* у такому разі є контекстуально зумовленим, реалізується через слухові образи [80], наприклад: *Пам'ятай про смерть, адже вона завжди про тебе пам'ятає* (А. Коваль); *Не жартуй зі смертю: її зустрічний жарт може виявитись для тебе останнім* (А. Коваль).

Серед фактичного матеріалу трапляються афоризми, у яких лексема *смерть* пояснюється за допомогою стверджувальних конструкцій, наприклад: *І смерть – санітар, коли прирікає на небуття гідне смерті* (В. Лісовий), де *буттєва* лексема крізь метафоричне значення набуває ознак живої істоти й зіставляється із *санітаром*; *Смерть – це пробудження від сну життя* (В. Черняк), де аналізоване слово пояснено як *пробудження*, повернення до жорсткої реальності буття, рпрезентує негативне значення. У другому висловленні наявні буттєві концепти, які вступають в антонімічні відношення – опозиція *смерть – життя*.

Подекуди афористичні висловлення засвідчують репрезентацію *смерті* через лексему *загибель*, що передбачає відтінок передчасності, зазвичай за втручанням когось або чогось, чи від нещасного випадку [12], наприклад: *Де панує мораль споживача, там загибель. Де в пошані творець, – там життя* (Р. Коваль); *Загибель – це привілей* (Є. Яценко). До

контекстуального синонімічного ряду можна залучити й лексему *самогубство*, що витлумачується як один із різновидів загибелі від власної руки, а отже, являє собою репрезентант *смерті*, наприклад: *Самогубство – давня форма самообслуговування* (В. Голобородько), де поняття про фізичне знищення самим собою пояснюється через стверджувальну конструкцію із залученням іншої категорії, пов'язаної з самореалізацією – *самообслуговування*.

До периферійної зони концепту *життя* через дотичність до опозиційної лексеми *смерть* варто, очевидно, зарахувати й лексему *знищення*, так само використовувану на позначення припинення існування кого-, чого-небудь, приведення до смерті чи загибелі [12], наприклад: *Про знищення конкурента мріє навіть його чесний колега* (В. Голобородько); *Для поневоленого народу найкращою є боротьба, бо у цій боротьбі він себе зберігає від знищення* (Є. Коновалець). Така лексема має досить різні відтінки у значеннях, однак в афористичному корпусі здебільшого реалізує значення фізичної та духовної смерті.

Репрезентація факту *смерті* відбувається й приховано, через іносказання, використання лексем однакового смислового наповнення. завалювання, перифразування і т. ін. Частотністю вирізняється прикметник *мертвий* як у прямому («такий, у якому припинилося життя; померлий» [12]), так і в переносному значенні, як зі значенням атрибутивності, так і субстантивності, наприклад: *Хай краще вітер у голові, ніж мертвий штиль* (А. Коваль); *Коли мертвий живіший за всіх живих, останнім не позаздриши* (В. Чемерис). У першому разі прикметник *мертвий* стоїть у препозиції, у поєднанні з іменником утворює фразеологізм *мертвий штиль* [12], що означає «повне безвітря», у той час, коли інший зразок демонструє не лише явище субстантивації й стилістичного потенціалу (входить до складу стилістичної фігури оксюмору при поєднанні несполучуваних ознак – *мертвий живіший*), але й модифікацію іншого афористичного висловлення.

Доволі часто для осмислення концепту *життя* у межах периферійної зони творчі особистості використовують слова з частинимовним значення процесуальності на зразок *помирати* в різних варіантах. І це цілком закономірно, адже опозиція *життя* – *смерть*, *жити* – *помирати* узуалізувалися, кодифіковані мовними нормами.

Дієслівна лексема конкретизується в афористичному просторі за допомогою таких синтаксичних конструкцій, як-от:

а) умирати / помирати (від чого?), наприклад: *Від теперішньої безкоштовної медицини можна тільки безкоштовно **вмерти*** (В. Титечко); *Від «**умерти** від кохання» до «воскреснути від ненависті» – один крок* (Ф. Боднар); *Якщо **помирати**, то краще від сміху. Але хто ж тоді буде сміятися?* (В. Чемерис);

б) умирати / помирати (через що?), наприклад: *Зав'язав зі шкідливими звичками, бо... **помер*** (В. Титечко);

в) умирати / помирати (коли?), наприклад: *Епітафія: «**Помер** на другому році більш-менш нормального життя»* (М. Левицький); *Надія **вмирає** останньою, щоб **поховати** віру і любов* (В. Голобородько); *Старості можна уникнути, якщо **вмерти** молодим* (Ю. Рибников); *Дехто **вмирає**, так і не **народившись*** (П. Загребельний).

Афоризми першого зразка ілюструють значення засобу смерті, зокрема спостерігаємо поєднання периферійних лексем *умерти* – *воскреснути* в межах однієї конструкції, що вступають в антонімічні відношення. Афористичне висловлення другого критерію реалізує значення причини смерті, третьої групи – час припинення існування. У такому разі спостерігаємо взаємозв'язок не тільки слів темпоральної семантики, а й наявність двох периферійних лексем *вмерти* – *поховати*, які є, на відміну від перших, контекстуальними синонімами. До того ж останній афоризм дає змогу простежити лексичну опозицію – *життя* і *смерть*, виражену дієсловами *вмирати* й *народитися*.

Таку ж опозицію, представлену словами ядерної й периферійної зони, що актуалізує важливу смислову парадигму в межах однієї ілюстрації, спостерігаємо в різних афористичних висловленнях як простої, так і складної структури, наприклад: *Не бійся смерті – це ж стара баба з косою, бійся життя – страшне стерво!* (В. Голобородько); *Чесним і талановитим найкраще жити після смерті, особливо після своєї* (В. Голобородько); *А чи було б життя прекрасним, якби не смерть?!* (О. Перлюк); *На одну зарплату не те, що жити, навіть поховати неможливо* (В. Ігнатенко). Проілюстровані приклади демонструють не тільки безпосередню актуалізацію смислового наповнення, а й його пояснення за допомогою інших елементів чи то ядерної (*жити*), чи то периферійної (*поховати*) зон. У першому афористичному зразкові спостерігаємо використання традиційного перефразування (пор.: *баба з косою*).

Варто зауважити, що афористичні висловлення, у яких реалізується поняття смерті, набувають негативних конотацій, що, своєю чергою, стосується передовсім оцінки людського життя і смерті, але не тільки: у сучасному афористичному корпусі на передньому плані знаходиться й суспільно-політичне *життя – смерть*.

Периферійна зона концепту *життя* увиразнюється й через використання атрибутивних конкретизаторів на зразок *смертний* чи *смертельний*, які, своєю чергою, маніфестують контамінацію негативного ціннісного ставлення [12; 78], актуалізують такі лексеми, як *кара*, *гріх*, *удар*, наприклад: *Відмінивши смертну кару за вбивство, чи не пора вже віддати в розпорядження вбивць найкращі курорти світу?* (Ю. Рибников); *Скасована смертна кара, на радість злочинцям, компенсується неофіційною* (В. Голобородько); *Жінка виходить заміж, щоб звинуватити чоловіка в усіх смертних гріхах* (Ю. Рибников); *Найвища мета генія – завдати смертельного удару нездарам* (В. Голобородько); *Добро, нагороджене помертню, найбезсмертніше* (В. Голобородько); *Їжа богів завжди буде поживою для роздумів простих смертних* (Б. Ревчун). Атрибутивні

поширювачі, що стоять у препозиції до означуваних слів, разом із актуалізованими лексемами передають семантику чогось дуже поганого, неприємного та небажаного, зокрема лексема *кара* виступає як вища міра покарання для злочинців [12], але не тільки.

У структурі афористичних висловлень компонент *смерть* досить часто витлумачується через використання евфемізмів, ідіом і т. ін. [78, с. 76], що мають певне смислове наповнення, використовуються для позначення:

а) останнього моменту чого-небудь, що відбувається в часі, наприклад: *Іноді останні сили хворого витрачаються на боротьбу з лікарем* (Г. Каменських); *Одні залишаються людьми до кінця життя, інші – до першого підвищення по службі* (Ю. Рибников); *Світло в кінці тунелю свідчить: аж тут нам кінець* (Ф. Боднар); *І лише матроси під час кризи не віддають кінці* (В. Ігнатенко);

б) іншої сфери життя – існування після смерті, наприклад: *У нас більшість живе потойбічним життям: по той бік межі бідності* (Ф. Боднар);

в) кінцевий пункт дистанції, наприклад: *Чим ближче до життєвого фінішу, тим більше хочеться бути від нього подалі* (Ю. Рибников); *Прославши життя, пішов на вічний спочинок* (Ю. Береза).

У проілюстрованих афористичних висловленнях для означення поняття смерті афористи використовують метафоричні (перифрастичні) словосполучення на позначення часової межі, як-от: *кінець життя, потойбічне життя, кінець тунелю, останні сили, життєвий фініш, вічний спочинок*.

У поодиноких афоризмах значення поняття *смерть* забезпечується еліптичною конструкцією, як-от: *У часи катастроф Життєвим радощам за зміну приходять присуди: «Пора»* (В. Калашник). І в цій ілюстрації, як і в попередніх зразках, в одному висловленні спостерігаємо метафоричні контекстуальні антонімічні відношення буттєвих концептів – *життєві радощі та присуди «Пора», життя – кінець, життя – потойбіччя*.

Зі значенням протилежного *життя*, тобто з лексемою *потойбіччя*, пов'язані такі периферійні компоненти, як *рай* і *пекло*, які, за народними віруваннями, є продовженням існування живих організмів після *смерті*. Відповідні лексеми становлять соціокультурний зміст периферійного концепту, вербалізують семантичне наповнення щастя (*рай*) і туги, розпачу (*пекло*), здебільшого забезпечують реалізацію парадигматичних антонімічних відношень, наприклад: *Для того, щоб у **пеклі** жити, як у **раю**, треба бути чортом* (О. Домницький); *Людина потрапляє в **рай** чи **пекло** залежно від того, хто її ховає* (В. Голобородько); *Якщо виженуть з **раю**, просись у **пекло**, звідти не виганяють* (В. Чемерис); *Якщо **пекло** не кромішнє, то це ще не **пекло*** (Б. Ревчун) тощо.

У межах периферійної зони концепту *життя* почасти актуалізується лексема *безсмертя*, що є найбільшою принадою для філософствування, тому що так чи так усе наше життя порівнюється з вічним. *Безсмертя* у прямому витлумаченні означає «вічне існування, вічне життя» [12]. З огляду на те, що *безсмертя* має стосунок до *буття* (пор.: «об'єктивна реальність, що існує незалежно від нашої свідомості; життя, існування» [12]), то цілком закономірно, що тут актуалізується темпоральна семантика, наприклад: *Не треба думати мізерно, **Безсмертя** є ще де-не-де* (Л. Костенко); ***Безсмертне** завжди передчасне* (Р. Коваль).

У такому разі в першій ілюстрації простежуємо образ вічного, неминущого й незавершеного часу, тоді як у другому прикладі *буттєвий* актуалізатор, навпаки, не неминущий і незавершений, а передчасний і швидкоплинний. В аналізованих прикладах досліджувана лексема виконує роль суб'єкта дії, у той час, коли в афоризмах на зразок *Щоб перевірити вічний двигун у роботі, треба, щоб перевіряючі були безсмертними* (Ю. Рибников); *Не цькуй **безсмертних** – стануть ще **безсмертнішими*** (В. Голобородько) їй відведена роль предиката.

Лексема, яку уналежнюють до прикметника, в тих чи тих афористичних зразках субстантивується, набуває значення предметності,



іноді виконує роль суб'єкта діє, наприклад: *Безсмертний не буває вічно продажним* (В. Голобородько); *Безсмертних нагороджують здебільшого помертню* (В. Голобородько).

Отже, репрезентація периферійної зони концепту *життя* досить строката. Його актуалізатори репрезентують різні семантичні значення, вираження, передбачають не тільки пізнавальний, а й оцінний компоненти. Відповідний репрезентант ілюструє здатність до варіантності, до модифікації парадигматичних, зокрема синонімічних й антонімічних рядів, до утворення лексичних опозицій. Сміслове наповнення афористичних висловлень відбувається не лише через апелювання до тих чи тих слів, але й усталених конструкцій (метафоричних, фразеологічних, перифрастичних).

### Висновки до другого розділу

Структурним елементом концептосфери *буття* виступає передовсім концепт *життя*, що засвідчує специфіку смислового наповнення, пов'язану з полісемічністю вузлового поняття *життя*.

Сучасний афористичний корпус засвідчує вербалізацію концепту *життя* крізь призму ядерної й периферійної зон. Репрезентантами ядерної зони виступають найбільш активно використовувані лексеми з частиномовним значенням предметності (*життя*) та процесуальності (*жити*) у сукупності їх граматичних форм та лексичних варіацій. Цілком закономірно, що слова з відповідним смисловим наповненням сприяють створенню логічних (подекуди й образних) афоризмів стверджувальної модальності.

До репрезентантів периферійної зони уналежнюємо лексеми з частиномовним значенням предметності (*смерть*) та процесуальності (*помирати*) у сукупності їх граматичних форм та лексичних варіацій. Причому сучасний афористичний корпус актуалізує реалії об'єктивної дійсності, пов'язані не тільки з фізіологічними процесами, а й з політичною

діяльністю. Задля їхнього осмислення використовуються відповідні лексеми як у прямому, так і в переносному значенні з різними атрибутивними поширювачами. Подекуди засвідчуємо використання певних метафоричних, фразеологічних, перифрастичних зворотів.

Афористичні висловлення, які демонструють субстантивну опозицію концептів *життя* – *смерть*, вступають у парадигматичні відношення: сприймаються чи то як контекстуальні синоніми, чи то як контекстуальні антоніми. Інколи натрапляємо афористичні зразки, ґрунтовані на тих чи тих стилістичних прийомах задля забезпечення іронічно-гумористичного змісту.

### РОЗДІЛ 3

## ЛІНГВОМЕНТАЛЬНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ

### КОНЦЕПТУ ЧАС В АФОРИСТИЧНОМУ КОРПУСІ

Зважаючи на те, що концептосфера *буття* передбачає й існування в часі та просторі, на чому ми вже неодноразово наголошували, цілком закономірно виокремити ще один важливий структурний елемент названої концептосфери, кваліфікований як концепт *час*.

Як відомо, теоретичне розуміння категорії *час* в історії філософії пов'язане з поясненням картини світобудови, що формувалася в межах онтології й фізики. Філософська сутність категорії *час* розкривається як діалектична «форма виникнення, становлення, течії, руйнування у світі, а також того самого разом з усім тим, що до нього ставиться» [69, с. 4].

Категорію темпоральності в лінгвістиці досліджували такі науковці, як М. Бахтін, Л. Лисиченко, Д. Лихачов, Ю. Лотман та ін.

Л. Лисиченко вважала, що для мовознавця *час* становить вагомий змістовий бік мови, репрезентований одиницями різних мовних рівнів: лексичного, морфологічного, синтаксичного [52]. Дослідниця, як і ряд інших науковців (скажімо, О. Бондалетов, В. Гак, В. Морковкін), наголошувала на тому, що категорія *часу* має не лише абстраговане лінгвістичне та філософське розуміння. Необов'язково вживати слово *час*, можна по-іншому осмислювати й інтерпретувати цю категорію, наділивши її іншими смислами.

У вітчизняному мовознавстві, не беручи до уваги дослідження лінгвокультурології, *час* як буттєва, онтологічна категорія став предметом аналізу порівняно нещодавно, в основному із розвитком когнітивної лінгвістики і зі спробою концептуально осмислити цю категорію, залучити її до мовної картини світу. У наукових працях цього періоду основна увага зосереджується на реконструкції минулого, з'ясування національної специфіки мовної картини світу, установлення деяких концептів або ж

концептуальних структур, що знаходяться історично за тими чи тими мовними формами, і як результат – проблеми часу [69, с. 4].

Проблема *часу* постійно привертала і продовжує привертати увагу багатьох учених. Філософи час визначали через такі поняття, як-от: «рух», «зміна», «послідовність», «тривалість», «вічність».

Концепт *час* є міжкультурною одиницею: він осмислений різними культурами, несе на собі певні відбитки мови, сприяє створенню цілісної концепції співвідношення мови, мислення, позамовної дійсності.

А. Вежбицька зауважувала, що концепт *час* – це етнокультурно маркована вербалізована одиниця розумової діяльності людини, яка пов'язана з колективними знаннями й досвідом, що підтверджено лексичними та синтаксичними мовними засобами, репрезентованими у фізичному, емоційному й інтелектуальному світі людини [13]. Поняття *часу*, на думку дослідниці, є прототипом для будь-якого часового відрізка, дії в часі, зміни та переміщення, що відбуваються в часових рамках [13].

Концепт *час* – це всезагальна форма буття, яка виражає протяжність і послідовність зміни матеріальних систем і процесів у світі.

Концепт *час*, будучи одним із ключових концептів, є важливою частиною концептуальної системи, яка в усіх мовах відбивається по-різному, що дає змогу говорити про темпоральне сприйняття, про темпоральну картину світу. Він є одиницею лінгвотемпоральної картини світу, яка об'єднує концептуальний і мовний рівні: мовна темпоральна семантика є, з одного боку, «оболонкою» концепту *час*, з іншого, – змістом до вербального рівня. Одним із результатів вербалізації концепту *час* є афористичні одиниці зі значенням темпоральності. Темпоральні уявлення у вигляді конкретних зорових і слухових образів знайшли відображення у внутрішній формі афоризмів із часовим значенням [74].

М. Алефіренко вважає, що із позицій когнітивної лінгвістики концепт *час* є поняттям універсальним, передбачає індивідуально-авторські уявлення [1]. Звідси, відповідно, кожен представник тієї чи тієї

лінгвокультурної спільноти по-своєму уявляє й потрактовує час. Це, очевидно, виступає своєрідним концептом світобачення або наскрізним образом для національно-культурної картини світу.

### 3.1. Сміслове наповнення ядерної зони концепту *час*

У мовознавчій літературі немає жодних спростувань твердження про те, що до ядерної зони концепту *час* варто узалежнити однойменний вербалізатор, тобто лексему *час*, наприклад: *Плин часу на різних людей впливає по-різному: розумним додає розуму, дурним – дурості* (Є. Дудар); *Час невмолимий: хто бігав за дівчатами, тепер ледве волочиться* (Ю. Рибников). І в першому, і в другому разі чітко простежується наявність двох структурних елементів, де до складу останнього входить по дві предикативні частини, що являють собою блоки, які поєднуються з попередніми предикативними частинами безсполучниковим зв'язком, за допомогою пояснювальної інтонації (пор.: на межі частин стоїть двокрапка), яка й забезпечує реалізацію відповідних відношень. Початкові структурні елементи сприймаються як констатація того чи того факту (пор.: *Плин часу на різних людей впливає по-різному; Час невмолимий*), який передбачає подальше коментування, увиразнення, оскільки виявляється непередбачуваним, незвичним у семантичному плані (пор.: *розумним додає розуму, дурним – дурості; хто бігав за дівчатами, тепер ледве волочиться*). Функції виразника реми виконують різні фонетичні (логічний наголос, паузи, яким на письмі відповідають розділові знаки – тире і коми), граматичні (порядок слів) і лексико-граматичні (використання тавтологічного прийому поєднання однакових слів у висловленнях).

Афоризми з логічною репрезентацією категорії *часу* активно функціонують як своєрідні поради, наприклад: *Час не можна повернути назад, але можна легко повернути все, що колись було вкрадене* (О. Перлюк); *Коли краці часи самі собою не настають – їх слід викликати і накликати,*

причому не тільки інакомисленням, але й інакомовленням. Іноді – інакокричанням (Ю. Андрухович); *Скаржачись на вічний плин часу, ти гаєш його* (О. Ільченко). Причому задля цього автори послуговуються найрізноманітнішими мовними засобами та стилістичними прийомами. Так, скажімо, у другому проілюстрованому зразкові з'являється не лише парцельований поширювальний компонент, але й цей компонент засвідчує ще й порушення словотвірних норм української мови (пор.: ... *не тільки інакомисленням, але й інакомовленням. Іноді – інакокричанням*).

Особливу роль у ядерній зоні відводимо й лексемам, які позначають емпіричний час, що складається із періодів, а тривалість існування явищ і предметів вимірюється секундами, хвилинами, годинами, днями, тижнями, місяцями, роками тощо, наприклад:

а) годинами («одиницями виміру часу, що дорівнюють 1/24 доби, або 60 хвилинам»), наприклад: *У астронома зоряна година* – звичайне явище (Ю. Рибников); *Ніхто не прийде і не скаже: «Ваш вихід – зоряна година настала!»* (Ю. Рибников);

б) хвилинами та роками, наприклад: *З прожитих років найкраще запам'ятовуються хвилини* (В. Момотюк); *Як довго тягнуться хвилини і як швидко летять роки!* (О. Перлюк); *З роками приходять мудрість, але дурість, на жаль, не відходить* (С. Скоробагатько);

в) секундами, наприклад: *Життя – це теж посекундна тарифікація. Доводиться платити за кожну секунду* (Л. Костенко).

У першій групі афористичні висловлення демонструють актуалізацію ядерної лексеми *година* у складі фразеологічної одиниці *зоряна година*, що означає «момент удачі або вершина успіху людини» [12], а отже, можна стверджувати, що зазначене поняття безпосередньо виражає контамінацію позитивної оцінки явища.

У другому разі на передньому плані з'являється опозитивна пара темпоральних лексем *хвилина – рік*, які подаються в межах одного афоризму, де перша темпоральна лексема *хвилина* вжита в невластивому для неї

первинному значенні стосовно означення міри часу; у цьому разі *хвилина* асоціюється з моментом, адже відомо, що найбільше в людській свідомості запам'ятовуються моменти життя, лише хвилинні дії, тому автори проводять тут чітке зіставлення двох понять, а друга – зовсім протилежне їй значення, «період часу в дванадцять місяців, що рахується від будь-якого дня» [12].

В останній ситуації маніфестовано логічний філософський зміст, він сприймається як ґрунтований на власне паремійному зразкові (*За все в житті доводиться платити*). Пор. метафоричну конструкцію: *посекундна тарифікація*.

Подекуди в афористичних висловленнях спостерігаємо осмислення категорії *часу* за допомогою використання темпоральних лексем чи сполучень слів на зразок *тиждень, день, дні тижня*, зокрема *понеділок і п'ятниця*, наприклад: *Якщо понеділок – день важкий, чи є сенс починати роботу?* (Ю. Рибников); *Життя – як копійка, кожний прожитий день – безцінний* (О. Перлюк); *А чи не засиділись ми в залі чекань вчорашнього дня?* (В. Шамша); *Глобальні реформи позбавили народ упевненості в завтрашньому дні* (Ю. Рибников) тощо.

Лексема *день* в однині здебільшого позначає чітко окреслену частину доби, а у множині репрезентує довготривалу зміну часових станів, супроводжується атрибутивними поширювачами, наприклад, *короткий, важкий, безцінний* тощо. Подекуди життя порівнюють із копійкою – таким малим, непомітним, тривким, але без якого не можливе було б щось глобальне та важливе. Апелювання до найменувань тих чи тих днів (*понеділок, п'ятниця*) або використання лексеми *день* у супроводі атрибутів (*учорашній, завтрашній*), вочевидь, є не випадковим. До того ж, як відомо, у пареміологічному просторі побутує значна кількість власне паремій, у межах яких наявні відповідні номени.

Перший день *тижня* – *понеділок*, як кажуть, завжди важкий. *П'ятниця* в народі завжди асоціювалася з завершенням робочого тижня і довгожданим відпочинком. Однак так звані народні афоризми маніфестують і інший зміст,

пов'язаний із усталеною конструкцією *сім п'ятниць на тиждень*, який використовують, коли говорять про людину, що легко і досить швидко змінює свої рішення й не може прийти до одностайної думки. Пор.: *Тиждень із семи п'ятниць не завершується ніколи* (В. Коняхін); *У кого сім п'ятниць на тиждень, той працює без вихідних* (О. Домницький). Деякі найменування репрезентовані приховано або узагальнено (*вихідний, вихідні*). Пор. також: *Бюро ведмежих послуг працює без вихідних* (М. Сльозко). Наведені афористичні висловлення мають семантику повчальності та порад.

Аналізовані темпоральні лексеми супроводжуються розмаїттям атрибутивних поширювачів та предикатів, які увиразнюють чи то пряме, чи то переносне значення лексеми *час*, надаючи їй метафоричного звучання. У ролі традиційних предикатів найчастіше виступають дієслова на позначення руху, як-от: *пролітає, обертається, минає, іде, втомлюється, працює, показує* тощо, наприклад: *Час пролітає з реактивним свистом. Жонглює будень святістю і свинством* (Л. Костенко); *Час обертається, як гігантське колесо, людство сидить, кожен у своїй кабіні* (Л. Костенко); *Не час минає, а минаєм ми* (Л. Костенко); *Час працює на тих, хто працює на нього* (Л. Костенко); *Час іде, а годинник у ремонті* (В. Коняхін); *Часи змінюються: хто був нічим, той став бізнесменом* (Ю. Рибников); *Час іде і здмухує попіл* (Л. Костенко). У такому разі повсякчас простежуємо художню метафору за суміжністю, оскільки смислове наповнення темпоральної лексеми *час* відбулося за аналогією до процесів, виконуваних людиною, за рахунок чого актуалізується думка про швидкоплинність часу.

Десь-не-десь натрапляємо на афоризми, у яких сутність *часу* витлумачується за допомогою умовних конструкцій стверджувальної модальності, наприклад: *А час – це тільки відбивання такту* (Л. Костенко); *Якщо час – гроші, то безробітний – справжній мільйонер* (В. Шульга); *Якщо час – найкращий лікар, то навіщо стільки людей у білих халатах?* (І. Бідюк); *Для тимчасових правителів час – гроші* (В. Голобородько); *Оптиміст сказав, що кращий лікар – це час, а песиміст – гроші* (Л. Забара). Маємо



змогу спостерігати тенденцію до опредметнення абстрактної *часової* семантики, надання їй художніх параметрів сприйнятності й відчутності. Тому потрактування *часу* в такому разі увиразнюється використанням інших вербалізованих засобів. Варто зазначити: більшість афористичних висловлень, уналежнених до репрезентації ядерної зони концепту *час*, подібно до концепту *життя*, побудовано з використанням лексичних опозицій, демонструє здатність тих чи тих лексем вступати в антонімічні відношення.

Дібраний фактичний матеріал переконливо свідчить про те, що аналізовані зразки відбивають світобачення афористів, їхнє ставлення до відповідних реалій буття, їхнє позитивне чи негативне оцінювання певних фактів. І все це – з використанням специфічних засобів мови, що загалом сприяють декодуванню смислового наповнення, допомагають осмислити відповідну категорію, наприклад: *Час – то всевладний творець справ великих і людей визначних* (П. Загребельний); *Час – ворог кожного, хто не вміє з нього користатись* (Є. Ященко); *Час не наша власність* (Л. Костенко). У проілюстрованих зразках репрезентується філософська оцінка поняття *час*, де в першому разі *час* ототожнюється із образом *Бога* – творця людей і добрих справ, а в іншому – темпоральна лексема має певну негативну оцінку, оскільки асоціюється з чимось негативним, зокрема з образом *ворога*, що може зашкодити людському існуванню, внести свої небажані корективи в організацію буття. В останньому прикладі темпоральна лексема осмислюється з використанням заперечної модальності: *час* не є власністю когось, він незалежний ні від кого.

Окрім таких образів, які виникають на основі зіставлення, як свідчить фактичний матеріал, *час* порівнюється із *диригентом*, наприклад: *Час, великий диригент, Перегортає ноти на пюнітрі* (Л. Костенко). У такому разі темпоральна лексема уподібнюється істотам: як відомо, *диригент* означає «керівник колективу виконавців в оркестрі, хорі, оперному або балетному спектаклі» [12], тобто з одного боку, *час* асоціюється із тим проміжком, який

непідвладний тій чи тій персоналії, а з іншого, – він уподібнюється до диригента (нібито людина, яка може вмiло розпоряджатися своїм часом).

*Час* – це й певний мудрець, який нас вчить, і це цілком закономірно, адже досвід приходить із плином часу, наприклад, людина народжується, зростає і з отриманням того чи того досвіду мудрішає. Така перспекція відображена в афоризмі на зразок *А час – він мудрий, фікції скасує* (Л. Костенко). *Час* – це і море, наприклад: *Немає моря глибшого, ніж Час* (Л. Костенко), де *час* є щось глибше, аніж вода. Викликає й найрізноманітніші асоціації на зразок *І час біжить, як цифри на табло* (Л. Костенко). Проаналізований фактичний матеріал свідчить про те, що зіставлення *часу* з тими чи тими реаліями сприяє появі найнесподіваніших образів, а відповідні афоризми набувають статусу образних, які відображають світорозуміння митців, виступають не лише засобом передачі певних думок, а й впливають на свідомість учасника через образне формулювання поглядів [44]. Зазначений тип афористичних висловлень пов'язаний із естетичною й емоційно-образною трансформацією засобів мови. Афористи, які вдаються до відповідної репрезентації, розкривають власне світобачення за допомогою образів та специфічних засобів мови [87].

Лінгвальне вираження концепту *час* відбувається через реалізацію окремо взятих темпоральних значень, де диференційною ознакою ідентифікації вербалізатора описуваного концепту вважаємо наявність часової семи [31]. Тому досить питому кількість афоризмів серед фактичного матеріалу становлять афоризми на позначення часових сфер *буття*, які реалізуються такими темпоральними лексемами, а саме:

а) минуле, наприклад: *Історично тримається за минуле – лише історично минуле* (Р. Доценко); *Комусь хочеться махнути в минуле, а ми на минуле давно махнули* (В. Ігнатенко); *Гріхи – то завжди минуле* (О. Ільченко); *Якщо історики пророкують минуле, то письменники відтворюють його* (В. Канівець); *Хто забуває минуле, той не має права на вічність* (Р. Коваль);

б) теперішнє, наприклад: *Тепер найбільше рук треба докласти там, де ми працювали, не покладаючи рук* (Ф. Боднар); *Тепер не «наша бере», а наші беруть* (Л. Куліш-Зінків); *Тепер на переправах не коней міняють, а гривні на долари* (С. Коломієць); *Тепер не знання – сила, а звання* (С. Коломієць); *Теперішній правопис – це московський сарафан на українському тілі* (І. Фаріон); *Теперішньої високої зарплати вистачає лише на дрібні витрати* (Ю. Рибников); *Теперішня оптимізація: сніданок об'єднати з обідом, обід – із вечерею* (С. Коломієць);

в) майбутнє, наприклад: *Щоб у людства було майбутнє, у нас залишилося мало часу* (В. Черняк); *Майбутнє не за кордоном* (В. Коняхін); *Майбутнє підкрадається ззаду, аби штовхнути нас у минуле* (Ф. Боднар); *Не товпінся: майбутнього може на всіх не вистачити* (В. Шульга).

У першому разі темпоральна лексема використовується у значенні «час, який минув, пройшов, відійшов» [12], за таких умов слово *час* може бути й відсутнім, оскільки є багатозначним: у різних висловленнях означена темпоральна лексема актуалізує різні семантичні значення.

Дібраний фактичний матеріал не засвідчує реалізацію теперішнього часу безпосередньою відповідною лексемою *теперішнє*, однак містить інші актуалізатори, що мають однакову семантику і позначають «час, який відбувається зараз, у момент мовлення» [12]. Такими лексемами виступають прислівник *тепер*, що тлумачиться як «час у момент висловлювання» [12] та похідним від початкової лексеми прикметником *теперішній*, який виражений чоловічим і жіночим родами в однині та виступає атрибутивним поширювачем до опорних слів.

Темпоральна лексема третьої групи виражає значення *часу дії*, який «має відбутися після моменту висловлювання» [12], субстантивується та здебільшого виступає суб'єктом виконуваної дії.

Досить часто в афоризмах натрапляємо на вираження темпоральних лексем *минуле* та *майбутнє* в межах однієї ілюстрації, що утворюють відповідну опозицію, демонструють антитезу. Забезпечують реалізацію

антонімічних відношень, наприклад: *Майбутнє підкрадається ззаду, аби штовхнути нас у минуле* (Ф. Боднар); *Майбутнє щодня стає минулим* (Л. Костенко); *Що більш забутнє минуле, то менш здобутнє майбутнє* (Р. Доценко); *Світле майбутнє при ближчому розгляді щоразу виявляється досить темним минулим* (Р. Доценко); *Минуле має велику перевагу перед майбутнім: воно вже не може бути гіршим, ніж було* (Р. Доценко). В останньому зразкові чітко підкреслена перевага часу, який пройшов, над тим, що тільки настане. У такому разі йдеться про час у різних іпостасях, про час, що не функціонує окремо, а утворює певний ланцюг, який є неперервним і залежить від попередніх моментів.

Афористичні висловлення, у структурі яких актуалізовані аналізовані темпоральні компоненти, засвідчують їх наявність чи то як окремих лексем, чи то метафоричних словосполучень, у яких атрибутивні поширювачі супроводжуються позитивними або негативними конотаціями, наприклад: *Зазвичай темнять про своє темне минуле* (В. Ігнатенко); *Що більш забутнє минуле, то менш здобутнє майбутнє* (Р. Доценко); *Для того, щоб сіре сьогодні здавалося світлим, дехто вважає, що достатньо лише очорнити минуле* (О. Домницький); *Темне минуле – складова світлого майбутнього* (В. Ігнатенко); *Світлого майбутнього здатні досягти тільки пережитки минулого* (В. Голобородько); *Борючись за щастя народу, він завоював собі світле майбутнє* (О. Домницький); *Живучи з вогнедишним на сухій соломі, хіба повіриш його закликає будувати світле майбутнє* (В. Чемерис); *Ті, хто та гарно обіцяє світле майбутнє, не зовсім кепсько живуть і сьогодні* (О. Домницький). Перша частинами більшості афоризмів із лексемою *минуле* контекстуально вступає в антонімічні відношення з другою частиною афоризмів із лексемою *майбутнє*. В останньому прикладі можемо спостерігати вираження ще одної темпоральної лексеми на позначення теперішнього часу – *сьогодення*, яка репрезентована низкою інших афористичних висловлень, наприклад: *Девіз хануги: «Не залишай на завтра те, що можна увірвати сьогодні»* (Ю. Рибников); *Реалії сьогодення*

*свідчать: часто найбільше безпорядку створюють ті, хто охороняє порядок* (С. Скоробагатько); *Хто посмів вилити на наше світле майбутнє чорне сьогодні?* (Й. Білоскурський). У межах афористичного корпусу актуалізується й темпоральна атрибутивна лексема *сучасний*, наприклад: *Сучасний Мойсей: «Спочатку зробимо пустелю, а потім я вас виведу»* (М. Левицький); *Сучасний Юлій Цезар: одночасно думає одне, говорить друге, робить третє...* (Б. Ревчун); *Сучасний мрійник: після нас хоч потоп* (В. Голобородько); *Сучасники пишуть історію на кістках предків* (Ю. Рибников).

Цікавою є взаємодія темпоральних лексем *сьогодення*, *сучасність* («теперішні, нинішні дні, часи; сучасність» [12]) і *майбутнє*, наприклад: *Якщо у Вас прекрасне сьогодні, то буде прекрасним і майбутнє* (В. Голобородько). Наразі афоризм виступає як певне передбачення світлого часу, який неможливий без теперішнього моменту. Пор.: *Чи не тому ми мріємо про майбутнє, що незадоволені сьогоднішнім?* (Ю. Рибников); *Наше світле майбуття перетворилось на темну сучасність* (О. Перлюк), де *майбутнє* постає в образі чогось світлого і чистого, мрійливого і білого, натомість, *сьогодення* – як темне, брудне і заплямлене. Подекуди на образність зазначених темпоральних лексем нашаровувалися ще й інші образи, зокрема контекстуальних антонімів – *гріха* і *спокути*, наприклад: *Гріх – турбота про сучасне, спокута – про майбутнє* (В. Голобородько), де образ часу, виражений лексемою *сучасне*, асоціювався із гріхом, а *майбутнє* – із спокутою. Це пояснюється тим, що людство в момент теперішньої дійсності чинить так, як йому хочеться, не задумується, правильно це чи ні, і лише в майбутньому починає пожинати те, що наробило, нести певну спокуту. Знову ж таки чітко окреслено взаємодію двох часових площин. Упадає в око й те, що наведений афоризм ілюструє різновид раціонального афористичного висловлення, у якому суспільно-політичні цінності розкриваються крізь призму певних семантичних образів.

До ядерної зони концепту зараховуємо частину афоризмів, які репрезентують *час* через номінацію *вік*, тим самим акцентуючи увагу на тому, що він швидкоплинний, треба якомога більше досягнути і зробити, наприклад: *Гарному вчитися ніколи не пізно, а поганому – вік не дозволить* (Ю. Рибников); *Вік живи – вік учися жити* (Ю. Рибников); *Вік живи і вік учись, як об'єгорити ближнього* (О. Новаченко). Останні дві ілюстрації є модифікаціями загальновідомої паремії *Вік живи – вік учися*. Причому модифікується не лише формальна структура шляхом додавання поширювального тавтологічного елемента (*вік учися жити*) чи то цілої предикативної частини (*вік учись, як об'єгорити ближнього*), а й семантика. Такі афоризми належать до висловлень загального характеру, а смислове ядро займає щодо теми препозицію. Однак може займати й постпозицію, наприклад: *Єдине, що від нас іще залежить – принаймні вік прожить як належить* (Л. Костенко). Окрім того, у деяких афористичних висловленнях на логічну репрезентацію *віку* накладається образна: *вік* зіставляється із досвідом, який набувається впродовж значного проміжку часу, тим самим ця темпоральна лексема репрезентує і часовий проміжок, й образ досвіду, наприклад: *Вік – це досвід. Досвід не повинен би давати нормальній людині найменшого шансу з віком ставати розумною мавпою, з мавпоподібними діями* (М. Матіос). Пор. також: *Століття – зморшка на чолі Землі: Всесвітні війни, революцій грази* (І. Драч).

Логічна ядерна репрезентація часу є досить продуктивним семантичним типом, окрім семантики повчальності та порад, представлена й логічним умовиводом, який проілюстровано темпоральними лексемами *століття*, *сторіччя* та *епоха*, наприклад: *Ті, що народжуються раз на століття, умерти можуть кожен день* (Л. Костенко); *Нове століття вже на видноколі, і час новітню створює красу* (Л. Костенко); *Не було епохи для поетів, але були поети для епох!* (Л. Костенко). Такі афоризми функціонують переважно як складні структури, де семантичне ядро виступає у препозиції і постпозиції щодо теми.

Упадає в око те, що доволі часто афоризми із темпоральною семантикою, які зараховують до логічної репрезентації, демонструють парадоксальний різновид висловлень, тобто тих, які відтворюють реалії буття з його численними парадоксами [44], наприклад: *Нова ера* набуває динаміки. *З кожним днем* вона все новіша (Л. Костенко), де мовна гра ґрунтується на такому мовностилістичному прийомі, як градація; *Вчора* по телебаченню показали *Феміду із зав'язаними очима. Все знали давні греки, і про нашу прокуратуру теж* (Л. Костенко), у якому парадокс полягає в тому, що давні греки могли знати щось про політику сьогодення, мовна гра ґрунтується на алюзії, тобто відсиланні до певного літературного твору, сюжету чи образу, а також історичної події з розрахунку на ерудицію читача, покликаного розгадати закодований зміст. За допомогою тавтології або різнокореневих слів із тотожним, аналогічним і подібним значенням (семантична тавтологія) парадокс простежуємо в афоризмах, як-от: *Будні* роблять людей *буденними* (Л. Костенко); *Усі ми оновимося душею. Все-таки тисячоліття* буває раз на *тисячу років* (Л. Костенко).

Парадоксальність станів, процесів, подій та їх оцінок спустошує душу, нівелює індивідуальність у світі, де цивілізація замкнена в цінностях матеріальних пріоритетів, де переважною є тенденція до знеособлення й уніфікації свідомості, що доводить будь-яку життєву ситуацію до абсурду, до цілковитого безглуздя, наприклад: *Інколи* замкнене коло – це *трикутник* (А. Крижанівський). Парадокс простежуємо в тому, що геометрична фігура у вигляді кола, яка не має кутів, виявляється трикутником. Пор. також: *І хоч рік* уже не *Змії* – якогось *любителя рисової настоянки у Китаї* *вкусил* *маринована гадюка* (Л. Костенко), де парадокс можна простежити в тому, що маринована гадюка, яка за логікою речей уже мертва, *вкусил* людину.

З-поміж темпоральних лексем, які актуалізують концепт *час* на ядерному рівні актуальні й такі, що мають вираження історичного часу виступають такими семами, як-от:

а) вічність, наприклад: *Час – не хвилини, час – віки і вічність. А день і ніч, і звечора до рання – це тільки віки цього проминання* (Л. Костенко); *Нагадування про вічне привчають цінувати скороминуще* (Є. Яценко); *Яка важка у вічності хода!* (Л. Костенко);

б) миттєвість, мить, наприклад: *З погляду миті вічності не існує* (Р. Доценко); *Нагадування про вічне привчають цінувати скороминуще* (Є. Яценко); *Неповторну мить хочеться повторювати без кінця* (Ю. Рибников); *Хіба це мало – незабутня мить?* (Л. Костенко).

У наведених афористичних висловленнях темпоральні лексеми використовуються для означення максимального й мінімального часових проміжків. Запропоновані афоризми ґрунтовані на антитезі: *вічність* протиставляється *миті, час – хвилинам і вікам*. Деякі афоризми спродуковано у формі риторичних запитань, або риторичного оклику. Через поняття *вічності* та *миті*, окрім логічного умовиводу, репрезентовано побажання, поради та декларації, наприклад: *За мить до смерті будемо живими* (Б. Скаврон). Зазвичай такі часові проміжки мають невизначену тривалість.

Окрім парадоксальних афоризмів, фактичний матеріал демонструє й зразки раціональних, тобто тих, які відтворюють психоментальні механізми відображення довкілля в людській свідомості, наприклад: *Вік золотий вибороти треба* (О. Гончар), де суспільно-політичні цінності розкриваються крізь призму логічного різновиду афоризмів.

Отже, на основі теоретичного, критичного й системного аналізів ми визначили, що лексема *час* є універсальним вербалізатором, оскільки його ядерна семантична структура об'єднує значення всіх типів часу, які репрезентують астрономічний та подекуди історичний час. Виявлено, що найчастіше в афористиці репрезентовано фрагменти доби (*секунда, хвилина, година, день*), вагомі проміжки часу (*роки, віки, століття, епоха*) тощо.

Ядерна логічна репрезентація темпоральності виражає семантику логічного умовиводу, повчання, настанов, порад, побажань і декларації. Деякі логічні афористичні висловлення засвідчують особливості чи то



парадоксальності, чи то раціональності. Окрім прямої логічної репрезентації, *час* виражається ще й крізь образні поняття, які активізуються в афористичних висловленнях. Така образна репрезентація представлена предметами-фіксаторами часу, лексемами-контамінантами сем «часу» і «відліку» стосовно теперішнього часу (*минуле, сучасне, майбутнє*), які виражаються як відповідними безпосередніми лексемами, так і похідними прикметниковими та прислівниковими поширювачами.

### 3.2. Сміслові наповнення периферійної зони концепту *час*

Семантичне наповнення концепту *час* доволі строкате, оскільки він має велику кількість різнопланових актуалізаторів-поширювачів. Наразі досить важко зробити чіткий розподіл лексем між ядерною та периферійною зонами. Однак до останньої будемо зараховувати ті лексеми, які за своєю семантикою виражають біологічний час. Біологічний час представлений реалізацією всіх фаз життя людини – від дитинства до старості – і розбито на такі проміжки:

а) дитинство, наприклад: *У дитинстві відкриваєш материк, котрий назветься потім – Батьківщина* (Л. Костенко); *Душа летить в дитинство, як у вирій, бо їй на світі тепло тільки там* (Л. Костенко);

б) молодість, наприклад: *Молодість – це коли все дарма. Старість – це коли вже все дарма* (В. Ігнатенко); *Не вірте, що молодість швидко минає. Це ви просто не встигаєте за молодими дівчатами, що проходять повз Вас* (В. Ігнатенко); *Молодість сміється, бо в неї все попереду* (Ю. Рибников); *Молодість нетерпляча* (П. Загребельний); *Старі істини молодість приймає за відкриття* (Ю. Рибников);

в) старість, наприклад: *Старість – це коли на дереві пізнання вже не ростуть плоди спокуси* (Ю. Рибников); *Старість – радість, коли онуки у батьків* (Ю. Рибников); *Ніщо так не наближає старість, як молодість* (О. Перлюк); *Старість – це коли вже й після сну хочеться відпочити* (О. Домницький); *Старість – визволення від усього непевного і нерозумного*

(П. Загребельний); *Старість* – це коли вже й після сну хочеться відпочити (О. Домницький).

Час, як солодкі і безтурботні мрії, іноді репрезентований крізь призму темпоральної лексеми *дитинство* («дитячий вік, дитячі роки» [12]), де *дитинство* має не пряме семантичне ядро, а зіставляється з образом материка, який людина із народження поступово відкриває. Пор.: *Душа летить в дитинство, як у вирій, бо їй на світі тепло тільки там* (Л. Костенко), де *дитинство* порівнюється із безтурботним відрізком життя, спогади про яке завжди несуть у собі щось приємне, тепле і ніжне.

Антонімом до поняття *старості* є темпоральна лексема *молодість* (пор.: «період життя від отроцтва до зрілого віку» [12]). Дібраний фактичний матеріал маніфестує те, що через цей образ *час* представлено як нетерплячий, запальний, певною мірою наївний, який орієнтується на досвід старших поколінь (в афоризмах зріле покоління подається через призму лексеми *старість*) і у якого попереду ціле життя.

Лексема *старість* має семантику «період життя, що настає після зрілості й характеризується поступовим послабленням діяльності організму» [12]. Переважно *старість* виступає як час обдуманих учинків, вік мудрості, коли людина вже всього досягла і не виникає бажання до спокус. У сучасному афористичному корпусі зазначена лексема сприймається як певне полегшення, адже саме в цей час настає певна гармонія життя та баланс, відбувається звільнення від непотребу в душі й думках, з'являється бажання просто відпочивати і насолоджуватися життям. Слово *старість* витлумачується здебільшого з використанням конструкцій стверджувальної модальності, де виконує роль суб'єкта дії.

Подекуди приклади афоризмів демонструють переоцінку цінностей, наголошують на тому, що *молодість* думає про веселе, безтурботне життя та кохання, а *старість* переважно переймається здоров'ям, наприклад: *В юності читають книги про кохання, в старості – про здоров'я* (Ю. Рибников); *За гріхи молодості розраховуються в старості, але вже*

іншою монетою (М. Пасько); *Ніщо так не наближає старість, як молодість* (О. Перлюк). Такі афористичні висловлення маніфестують опозиційні пари образних темпоральних лексем – *юність* і *старість*, *старість* і *молодість*, які ілюструють явище антонімії й водночас антитези. Зауважимо: актуалізуючи лексеми з відповідною темпоральною семантикою, іноді вдаються до трансформацій уже наявних у мовній системі висловлень, як-от: *Діти – наша старість. Інколи – навіть передчасна* (Л. Куліш-Зіньків). Парцельована частина конкретизує й модифікує зміст висловлення з позитивними конотаціями (*Діти – наша старість*) і скеровує оцінний вектор у бік негативних характеристик: старими батьки стають найчастіше через неблагополучних власних дітей.

Серед афористичних висловлень натрапляємо на такі, у структурі яких наявний непохідний атрибутивний поширювач – прикметника *старий* у чоловічому й жіночому родах однини і множини, які актуалізують інші нетемпоральні лексеми, наприклад: *Старі кадри у своїх кріслах не лишаються, але багато хто з них пересяде у нові крісла* (О. Перлюк); *Старі істини молодість приймає за відкриття* (Ю. Рибников); *Стара дівка може тішитися тим, що вона ніколи не стане вдовою* (М. Пасько); *Старий баран нових воріт не визнає* (Ю. Рибников).

До периферійної зони концепту *час* зараховуємо й ті афористичні висловлення, у яких *час* подекуди подається крізь темпоральність пір року, наприклад: *Весною лірики особливо щедри на жертвоприношення для пародистів* (Ю. Рибников); *Осінь – не найкращий час для кохання* (М. Бриних).

Отже, до периферійної зони концепту *час* варто узалежнити передовсім лексеми на позначення біологічного часу, які виступають своєрідними маркерами віку людини й певних часових етапів її життя (*дитинство, молодість, юність, старість*). Практично всі афоризми ілюструють переосмислене, метафоричне значення, оскільки темпоральній лексемі *час* надано ознак і властивостей живих істот. Наведені лексеми часто вступають

в антонімічні відношення, подекуди навіть у межах однієї конструкції. Темпоральні актуалізатори супроводжуються й атрибутивними поширювачами, що належать до структури семантично неподільних утворень. Зрідка відбувається актуалізація темпоральних одиниць, що є найменуваннями пів року.

### Висновки до третього розділу

Концепт *час* в афористичному корпусі має багат шарову структуру, у якій можна виокремити такі його ознаки, як монохромність; поліхромність; орієнтованість на минуле / майбутнє; вікові характеристики та періоди життя. Зазначені характеристики концепту *час* зумовлюють багатоаспектність дослідження й визначають перспективність вивчення ментальної структури і його мовних репрезентацій у межах міждисциплінарного підходу. Дібраний фактичний матеріал маніфестує афоризми, у яких відповідний концепт вербалізувався крізь позначення астрономічного й історичного *часу* у ядерній зоні та біологічного *часу* – у периферійній.

Будь-яка темпоральна лексема, яка піддалася аналізу, є виразником певного часового інтервалу. Вербалізатори концепту *час* репрезентують не тільки різнопланове вираження темпоральної семантики, а й різну частиномовну належність.

Ядерна й периферійна зони представлені номінаціями часових відрізків, лексемами відліку часу від теперішнього моменту, лексемами-орієнтирами із семантичним темпоральним компонентом, його фіксаторами, а також своєрідними мовними маркерами віку людини або фазами її життя тощо. Логічна репрезентація темпоральності засвідчує семантику логічного умовиводу, повчання, настанов, порад, побажань і декларації. Доволі часто темпоральні лексеми використовуються не у прямому, властивому для їхнього витлумачення, значенні, а в переносному. У такому разі можна

говорити як про специфічну формально-структурну організацію тих чи тих афористичних висловлень, так і про їхню семантичну оригінальність.

Досить часто в афористичних висловленнях маніфестується інтеріоризація навколишньої дійсності, процес формування уявлень і понять, відомостей про світобуття, що дало змогу проаналізувати фактичний матеріал і відповідно до характеру інтеріоризації дійсності. З-поміж них вирізняються різновиди раціональних афоризмів, що демонструють психоментальні особливості певних об'єктивних реалій, та парадоксальних афористичних висловлень, які є певним художнім утіленням неадекватності дійсності й авторського ідеалу та водночас одним з ефективних засобів подолання автоматизму думок, культурних і світоглядних стереотипів, усунення усталених умовностей.

Конкретизація означених сем здійснювалася завдяки атрибутивним поширювачам: ними виступали позитивно чи негативно марковані прикметники, прислівники чи дієслова, лексеми на позначення абстрактних понять, лексеми відліку часу від теперішнього моменту, а також своєрідні мовні маркери віку людини або фази її життя.

## ВИСНОВКИ

Поняття «концептуальна картина світу» є фундаментальним, його здебільшого витлумачують як упорядковану сукупність знань про дійсність, які сформувалися у громадській, груповій та індивідуальній свідомості. Щоправда, таке потрактування не стало загальноприйнятим.

Концептуальна картина світу опосередкована індивідуальними смислами й уявленнями, є віддзеркаленням пізнання людиною понять, складною, цілісною системою, що являє собою підґрунтя знань про світ, який безперервно конструюється у її свідомості. Одиницею інформативності такої системи є концепт, функція якого полягає у фіксації й актуалізації поняттєвого та іншого змісту об'єктів дійсності, залучених у відповідну структуру. Науковці апелюють до різних напрямів осмислення відповідного поняття (лінгвокультурний, лінгвокогнітивний і т. ін.).

Концепт розуміємо як дискретне ментальне утворення, що є основною одиницею розумового коду людини, результатом пізнавальної діяльності особистості й суспільства.

Концептосфера *буття*, що є важливою частиною концептуальної системи, одиницею лінгвоментальної картини світу, належить до етнокультурно маркованих знаків розумової діяльності людини, сприяє створенню цілісної концепції співвідношення мови, мислення, позамовної дійсності, сприймається як вузловий елемент мововираження і мовомислення.

Специфічні особливості вербалізації й актуалізації концептосфери *буття* засвідчують одиниці, які в лінгвістичній науці кваліфікують як афоризми, або афористичні висловлення. Останні ілюструють широкий спектр ядерних і периферійних лексем, за допомогою яких реалізується ключові концепти досліджуваної концептосфери, як-от: концепт *життя* й концепт *час*.

Залежно від способів і засобів актуалізації афоризми поділяємо на:

а) афоризми з актуалізацією ядерної зони, які подають розгорнуті судження про навколишній світ або окремі його елементи і дефініції, мають семантику логічного умовиводу, побажання, оцінки тощо, ілюструють поняття, які досить логічні, чіткі й лаконічні для мовців, без надання позначеним реаліям певної експресивності, образності або емоційності;

б) афоризми з актуалізацією периферійної зони, які відображають світорозуміння митців, виступають не лише засобом передачі певних думок, а й впливають на свідомість учасника через образне формулювання поглядів, розкривають індивідуально-авторське світобачення за допомогою образів та специфічних засобів мови.

Концепт *життя* передає відомості не тільки про об'єктивний стан речей, що передбачає характеристику життя загалом, фізичне, суспільне та сімейне життя, а й вираження уявних світів (*потойбіччя, рай, пекло*). Ядерна зона *життя* безпосередньо представлена лексемою *життя* та дієсловом *жити*, які супроводжуються відповідними атрибутивними поширювачами задля конкретизації й увиразнення семантики, перифразами, які не прямо, а за допомогою семантичних словосполучень і стійких зворотів потрактовують досліджуване поняття. До периферійної зони уналежнюємо передовсім лексеми *смерть* і *помирати*, актуалізовані у різних варіаціях та граматичних формах. Причому в афористичному корпусі задля репрезентації відповідного поняття досить часто вдаються до використання метафоричних, фразеологічних, перифрастичних зворотів.

Ядерна зона концепту *час* представлена темпоральними номінативними зразками, із якими безпосередньо пов'язане конкретне життя людини. Особливу роль відіграють лексеми, що позначають астрономічний час, який передбачає відповідні життєві періоди, а тривалість існування явищ і предметів вимірюється секундами, хвилинами, годинами, днями, тижнями, місяцями, роками (*час, година, хвилина, секунда, день* тощо). До ядерного рівня також зараховуємо лексеми на позначення темпоральних лексем на

зразок *минуле, теперішнє, майбутнє*. У структурі концепту *час* так само актуалізуються елементи, уналежнені до периферійної зони, ідеться насамперед про лексеми на позначення біологічного часу (*старість, дитинство, юність*).

Образна репрезентація концепту *час* пов'язана з естетичною й емоційно-образною трансформацією засобів мови. У такому разі на основі тієї чи тієї ознаки відбувається своєрідне зіставлення, що спонукає до породження образних асоціативних зв'язків: час осмислювався крізь призму живих істот (*мудрець, диригент*) / неживих предметів (*цифра, годинник*), конкретних / абстрактних понять (*власність, гріх, спокута*).

Афористичні висловлення як ядерної, так і периферійної зон концептів *життя* та *час* як структурних елементів концептосфери *буття* загалом засвідчують зразки чи то парадоксальних структур, що увиразнюється за допомогою різноманітних стилістичних фігур, чи то раціональних структур, які через певні семантичні засоби розкривають сутність загальнолюдських і національних цінностей: сімейних, суспільних, побутових тощо.



## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики : монография. Москва : Гнозис, 2005. 326 с.
2. Анастасьєва О. А. Англломовний афоризм : прагмастилістичний та когнітивний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2017. 237 с.
3. Антонова О. К. Структура концепту та способи його вербалізації. URL : file:///C:/Users/KT/Downloads/kdsm\_2010\_11\_4.pdf.
4. Арутюнова Н. Д. Логический анализ языка: Культурные концепты : сб. научн. работ. Москва : Наука, 1991. С. 3–4.
5. Аскольдов С. А. Концепт и слово. *Русская словесность. От теории словесности к культуре текста* : антология. Москва : Академия, 1997. С. 267–279.
6. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 571 с.
7. Баракатова Н. А. Структурно-семантична специфіка сучасної української афористики. URL : file:///C:/Users/KT/Downloads/Usmysl\_2015\_2015\_3%20(1).pdf.
8. Близнюк О. О. Концепти життя і смерть: лінгвокультурологічний аспект (на матеріалі паремійного фонду української та італійської мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Київ, 2008. 20 с.
9. Бобро М. П. Аксиологічні та лінгвокультурні параметри концепту *життя* як складника української концептосфери : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2019. 18 с.
10. Бобро М. П. Концепти «жити», «життя» як об'єкт сучасних лінгвістичних досліджень. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія : Філологія*. Харків, 2013. Вип. 67. С. 54–59.

11. Бондар Н. В. Інтерпретація статусу концепту в мовній дослідницькій парадигмі. *Рідний край : альманах Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Короленка*. Полтава, 2011. Вип. 1 (26). С. 84–88.
12. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ-Ірпінь : Перун, 2003. 1440 с.
13. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание : монографія. Москва : Русские словари, 1997. 416 с.
14. Воркачев С. Г. Концепт как «зонтиковый термин». *Язык, сознание, коммуникация*. Москва, 2003. Вып. 24. С. 5–12.
15. Гагарина С. Г. Особенности вербализации концепта «education / образование» в афоризмах английского и русского языков. *Философия и филология : Языковедение и иностранные языки в современном мире*. Елабуг, 2013. С. 4–6.
16. Гадамер Х. Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики : монографія. Москва : Прогресс, 1988. 704 с.
17. Гайдук Н. А. Еволюція лінгвістичних поглядів на поняття концепту як одиниці концептуальної картини світу. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2016. Вип. 15. С. 43–51.
18. Григораш А. М. Літературні цитати і ремінісценції на газетних шпальтах 90-х рр. *Урок української*. Дніпро, 2001. Вип. 2 (24). С. 18–21.
19. Григорович Ю. М. Репрезентація концепту *корупція* в українському афористичному корпусі. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2018. Вип. 17. С. 5–16.
20. Гришкова Н. В. Концепт як мовно-культурний феномен. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : Серія : Філологія* : зб. наук. праць. Острог, 2009. Вип. 11. С. 187–193.

21. Грушак О. М. Метафоричне представлення концепту *life* в англomовній афористиці. *Молодий учений* : зб. наук. праць. Дрогобич, 2017. Вип. 9. С. 62–65.
22. Гулідова І. С. Структурно-семантичні особливості афоризмів американських поетичних текстів ХХ століття. *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка*. Старобільськ, 2013. С. 133–139.
23. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию : монография. Москва: Прогресс, 2000. 400 с.
24. Денискіна Г. О. Структурно-функціональні різновиди афоризмів. *Дивослово*. Київ, 2006. Вип. 11. С. 46–49.
25. Дорда В. О. Питання про класифікацію афоризмів. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. Житомир, 2005. Вип. 23. С. 141–142.
26. Доронина О. Н. Объективация концептов «пространство» и «личное пространство» на языковом уровне (на материале русского и английского языков). *Славянские чтения : материалы обл. конкурса-фестиваля и научн. чтений*. Старый Оскол : Изд-во СОФ БелГУ, 2006. С. 92–98.
27. Драчевская О. Г. Социокультурная специфика вербализации концепта «Болезнь» в национальной картине мира. *Славянские чтения : материалы обл. конкурса-фестиваля и научн. чтений*. Старый Оскол : Изд-во СОФ БелГУ, 2006. С. 98–105.
28. Дряницына Е. Н. Особенности объективации концептов «Глупость» и «Мудрость» в английской, немецкой и русской концептосферах (на материале фразеологических единиц с зоонимами). *Славянские чтения : материалы обл. конкурса-фестиваля и научн. чтений*. Старый Оскол : Изд-во СОФ БелГУ, 2006. С. 105–108.
29. Дротянко Л. Г. Філософські проблеми мовознавства : навч. посіб. 2-е вид., допов. і перероб. Київ, 2001. 161 с.
30. Живіцька І. А. Мовна картина світу як відображення реальності. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного*

*педагогічного університету* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2010. Вип. 4. С. 20–25.

31. Задорожна О. М. Концепт «час» в українській поетичній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2008. 20 с.

32. Іванова І. Б. Фразеосемантичне поле «життя / смерть»: національні стереотипи та їх кореляції : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 20 с.

33. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : монографія. Київ : Вид-во Дмитра Бураго, 2006. 328 с.

34. Іващенко В. Л. Ментальності концепту. *Мовознавство*. Київ, 2008. Вип. 1. С. 37–44.

35. Имплицитность в языке и речи : коллект. монография / под общ. ред. Е. Г. Борисовой. Москва : Языки русской культуры, 1999. 200 с.

36. Ипанова О. А. Концепт «жизнь» в русской языковой картине мира: Лингвокультурологический и лексикографический аспекты : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Санкт-Петербургский государственный университет. Санкт-Петербург, 2005. 225 с.

37. Калашник В. С. Естетичний аспект розвитку мови : здобутки української поетичної фразеології та афористики. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна* : Серія : Філологія. Харків, 2000. Вип. 491. С. 608–612.

38. Калашник В. С. Структурно-функціональні різновиди афоризмів. *Дослідження з граматичної будови української мови* : зб. наук. праць. Дніпропетровськ, 1988. С. 90–95.

39. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : монография. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.

40. Касьян Л. А. Термин «концепт» в современной лингвистике : различные его толкования. *Вестник Югорского государственного университета*. Ханты-Мансийск, 2010. Вып. 2 (17). С. 50–53.
41. Ковалева Т. С. Понятие «концепт» в современной лингвистике. *Филологические науки. Научный альманах*. Тюмень, 2016. Вып. 3 (26). С. 314–318.
42. Ковтун І. О. Про «онтологічне» підґрунття поняття *буття*. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : Серія : Філософія* : зб. наук. праць. Острог, 2011. Вып. 8. С. 365–370. URL : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>
43. Колоїз Ж. В. Концептосфера *буття* в поетичному доробку Володимира Калашника. *Незгасимий Словосвіт* : зб. наук. праць. Харків, 2011. С. 449–456.
44. Колоїз Ж. В., Малюга Н. М., Шарманова Н. М. Українська пареміологія : навч. посіб. Кривий Ріг : КП ДВНЗ «КНУ», 2014. 349 с.
45. Колоїз Ж. В. Лінгвоментальна репрезентація концепту *влада* в українському афористичному корпусі. *Українське мовознавство*. 2016. Вып. 1. С. 40–52. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Um\\_2016\\_1\\_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Um_2016_1_5).
46. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке : монография. Москва : Наука, 1990. 107 с.
47. Краснобаева-Чорна Ж. В. Концепт «життя» в українській фраземіці : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2008. 20 с.
48. Краснобаева-Чорна Ж. В. Термінополе *концепт*. *Українська мова*. Київ, 2006. Вып. 2. С. 67–79.
49. Красных В. В. Строеие языкового сознания : фрейм-структуры. *Когнитивная семантика*. Тамбов, 2000. С. 53–55.
50. Кубрякова Е. С., Постовалова В. К., Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира : коллект. монография. Москва : Наука, 1988. 216 с.

51. Лащук О. М. Концепт як феномен когнітивної лінгвістики. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : Серія : Філологія* : зб. наук. праць. Острог, 2011. Вип. 19. С. 64–72. URL : [file:///C:/Users/KT/ Downloads/Nznuoaf\\_2011\\_19\\_11.pdf](file:///C:/Users/KT/Downloads/Nznuoaf_2011_19_11.pdf).

52. Лисиченко Л. А. Формування мовної картини світу людини як засіб її духовного збагачення. *Українська духовна культура в системі національної освіти*. Київ, 1995. С. 17–19.

53. Літературознавчий словник-довідник / упоряд. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.

54. Літяга В. Поняття «Концепт» у парадигмі сучасних лінгвістичних досліджень. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія : Іноземна філологія* : зб. наук. праць. Київ, 2013. Вип. 1 (46). С. 48–50.

55. Лоскутова Т. Н. Концепты «жизнь-смерть», вербализованные лексемами и фразеологическими единицами русского языка, в лингвокультурологическом аспекте : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Челябинский государственный педагогический университет. Челябинск, 2009. 179 с.

56. Манякина Т. И. Языково-стилистическая характеристика жанра афоризмов (на материале немецкого языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Киев, 1981. 24 с.

57. Масальська Н. В. Актуальні питання детермінації афоризмів у сучасній російській лінгвістичній парадигмі. *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка*. Львів, 2013. Вип. 12. С. 72–76.

58. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику : учеб. пособ. 3-е изд., испр. Москва : Флинта, 2007. 296 с.

59. Мерзлікіна О. В. Субконцепт минулого, теперішнього, майбутнього в семантичній структурі концепту «час» у фразеологічних одиницях іспанської мови. *Проблеми семантики слова, речення, тексту*. Київ, 2011. Вип. 26. С. 228–233.

60. Наличникова И. А. Когнитивно-прагматические особенности афористического дискурса : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Башкирский государственный университет. Уфа, 2010. 22 с.
61. Павилёнис Р. И. Проблема смысла. Современный логико-философский анализ языка : монография. Москва : Мысль, 1983. 286 с.
62. Павлюк Т. П. Концепт «Час» у порівняльних конструкціях сучасного українського поетичного мовлення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : Серія : Філологія* : зб. наук. праць. Острог, 2012. Вип. 24. С. 233–236.
63. Панів Л. Семантична типологія афоризмів (на матеріалі сучасного художнього дискурсу). *Молодь і ринок*. 2010. Вип. 10. С. 150–153.
64. Патрушева Е. В. Лингвокультурологический и функционально-прагматический аспекты афоризмов в политическом дискурсе : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Ставрополь, 2011. 247 с.
65. Пономарева Е. Ю. Концепт «бедный» и его аналог «poor» в афоризмах. *Филология. Молодой ученый*. Чита : Изд-во «Формат», 2009. Вып. 9. С. 102–104.
66. Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико-когнитивный анализ языка : монография. Воронеж : Истоки, 2007. 250 с.
67. Просяннікова Я. М. Індексальна експлікація концепту «Час» у художньому порівнянні. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Філологічні науки*. Ніжин, 2016. Кн. 1. С. 186–190. URL : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>
68. Руснак К. С. Вербалізація та кореляція концептів «гроші» і «багатство» в дискусії української преси (друга половина ХХ – початок ХХІ століть) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2014. 20 с.
69. Скалацька О. В. Філософська категорія «час» у просторі моди. *Вісник Черкаського університету. Серія : Філософія*. Черкаси, 2015. Вип. 11. С. 94–100. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuFil\\_2015\\_11\\_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuFil_2015_11_17)

70. Скідан О. Моделювання концептів у різних наукових парадигмах. *Науковий вісник Херсонського університету. Серія : Філологія : зб. наук. праць*. Херсон, 2007. С. 360–364.

71. Словник синонімів української мови : у 2-х т. / упоряд. А. А. Бурячок. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 1. 1040 с.

72. Степанов Ю. С. Концепт. UR : [http:// genhis. philol. msu. ru/ article 120. shtml](http://genhis.philol.msu.ru/article/120.shtml).

73. Супрун В. М. Поняття «Концепт» у термінологічній системі філологічної науки. *Держава та регіони. Серія : Гуманітарні науки*. 2014. Вип. 3. С. 58–60. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/drgn\\_2014\\_3\\_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/drgn_2014_3_12).

74. Сутаева Р. И. Лингвокультурологический анализ концепта «время»: на материале аварского и русского языков : автореф. дис ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Дагестанский государственный университет. Махачкала, 2007. 12 с.

75. Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике : монография. Воронеж : Истоки, 2001. 191 с.

76. Тарасенко В. В. Концепты «жизнь» и «смерть» в системе языка и сознания разноязычных носителей: на материале фразеологизмов: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Амурский гуманитарно-педагогический государственный университет. Комсомольск-на-Амуре, 2008. 244 с.

77. Федоренко Н. Т. Афористика : монография. Москва : Наука, 1990. 419 с.

78. Федорюк Л. В. Концепт *смерть* в українській когнітивно-мовній картині світу: структура, статика і динаміка : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Донецький національний університет ім. В. Стуса. Вінниця, 2018. 220 с.

79. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ : Абрис, 2002. 742 с. URL : [http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk\\_Volodymyr/Filosofskyi\\_entsyklopedychnyi\\_slovnyk.pdf](http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf)



80. Фісак І. В. Категорія «концепт» у сучасному науковому дискурсі. *Філологічні науки* : зб. наук. праць. Полтава, 2014. Вип. 17. С. 69–77.
81. Хайдеггер М. Бытие и время : монография. Харьков : Изд-во «Фолио», 2003. 503 с.
82. Халикова Д. Р. Аспекты реализации макроконцепта «жить» в русском и немецком языках : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Уфа, 2004. 175 с.
83. Цаллагова З. Б. Афоризм как этнопедагогический феномен. *Педагогика*. 1998. Вып. 7. С. 62–66.
84. Цивьян Т. В. Лингвистические основы балканской модели мира : монография. Москва : Наука, 1990. 208 с.
85. Шарманова Н. М. Диференційні ознаки афоризму як одиниці пареміології. *Ucrainistica* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2002. С. 131–135.
86. Шарманова Н. М. Концепт доля як засіб лінгвалізації буття. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Мовознавство*. Дніпропетровськ, 2009. Вип. 15(3). С. 147–152. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumo\\_2009\\_17\\_15%283%29\\_\\_26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumo_2009_17_15%283%29__26)
87. Шарманова Н. М. Українська афористика: структурно-семантичний та функціональний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2005. 217 с.